

Manastır Vilayetinde İdadilerin Tarihsel Gelişimi*

Historical Development of İdadies in Monastir Province

Mithat AYDIN**

Özet

Bu çalışma, Manastır vilayetindeki idadilerin kuruluğu ve gelişimi sürecini ele alarak orta öğretimde modernleşme çabasının kurumsal seyrini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Taşrada açılan ilk idadiler arasında yer alan Manastır Askerî ve Manastır Mülkî idadileri ile Görice, Serfiçe ve İlbasan kazalarında tesis edilen idadiler çalışmamıza temel teşkil etmiştir. Bu çerçevede, Manastır Vilayeti dâhilindeki idadilerin, ortaya çıkışı, karşılaşılan sorunlar, öğretim kadrosu, öğrenci durumu ve programı ele alınarak gelişim seyri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Manastır İdadisi, Manastır İdadisi Ziraat şubesi, Manastır Maarif Müdürlüğü, Görice Mutasarrıflığı, Rum İdadî Mektebi, Maarif Nezareti.*

Abstract

This study, by addressing the process of establishment and development of the İdadies in Monastir Provincial, institutional course of effort modernization of secondary education course is to aim to create . İdadies built in Görice, Serfiçe and İlbasan counties with The Monastir Military İdadî and the Monastir Property İdadî take placed between the first İdadies, has comprised the basis for the study İdadî. In this context, the development course by undertaking teaching staff, student status, the program, the problems encountered, emergence of İdadî within of the Monastir Province, has been tried to be presented.

Key Words: *Monastir İdadî, Agricultural Branch of Monastir İdadî, Monastir Directorate of Education, Rum İdadî Scool, Education Ministry.*

A. Giriş

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devletinde eğitimin modernizasyonunu, diğer alanlarda yapılan modernleşme çalışmalarından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Osmanlı eğitimindeki modernleşmenin tarihsel köklerini, Batı Avrupa'daki siyasi, iktisadi, askerî, fikrî, ilmî ve teknik gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni bir değerlişim ve dönüşüm sürecine soktuğu 16. yüzyıl sonlarına kadar götürmek gerekmektedir. Süreci bütün yönleriyle burada değerlendirmemiz mümkün olmasa da, eğitim sahasında yapılan, ancak ikinci planda ve yüzeysel kalan ışlah çalışmalarının da çağın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi mümkün olmamıştır. Sonuçsuz ışlah çalışmaları, 18. yüzyıl başlarında Osmanlı Devlet adamlarını Avrupalı devletlerin üstünlüğünü kabul ile Batı medeniyetinin yörüngesine itmiş, bu ise önce Avrupaî tarzda askerî okulların, sonra da sivil okulların ihdasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Hendesehane, mühendishane, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye gibi okullar, Abdülmecid dönemine kadar askerî sahada açılan okulların başlıcaları olarak sıralanabilir. Rüşdiyeler ise sivil hayata dönük olarak açılan ilk mektepler olmuştur. Avrupa nizamını örnek olarak açılan rüşdiyeleri, ibtidailer, idadiler, sultanîler, meslek ve ihtisas okulları, Darülfünun (üniversite) gibi okullar takip etmiştir.

“Hazırlamak” anlamında olan idadi, başlangıçta kendisinden üstün bulunan her hangi bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren okullar için genel bir ad olarak

* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin 2013KRM024 numaralı projesiyle desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı-
DENİZLİ, maydin@pau.edu.tr

kullanılmıştır.¹ Bu anlamıyla idadi adı, 1869 Maarif Nizamnamesi'ne kadar hazırlık sınıfı niteliğinde olan rüşdiye ve sıbyan/ibtidai mektepleri için kullanılmıştır.² İdadilerin rüşdiyelerin üstünde yükseköğretime öğrenci hazırlayan okullar olarak ortaya çıkışı, 1869 Vilayet Nizamnamesi'ndeki düzenlemelerle mümkün olmuştur. Nizamnamedeki düzenlemelere göre; idadiler, nüfusu 1.000 haneden fazla olan ve “*hal ve mevkilerince lüzum görünen*” kasabalarda açılacaktı (34. Madde). Müslim ve Gayrimüslim çocuklar bir arada tahsil görecekti (32. Madde). Bununla Müslim ve Gayrimüslim halkı ortak bir kültürde buluşturarak bir Osmanlı kimliğinin tesis edilmesine çalışılmıştır. Nizamnameye göre İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri de Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktı (35. Madde). İdadilerin öğrenim süresi dört yıllık rüşdiyelerin üzerine üç yıl olacaktı. Bu bakımdan idadiler; rüşdiyeler ile sultaniler arasında birer ortaokul olarak düşünülmüştür. Bu okullarda verilecek dersler ise şu şekilde belirlenmiştir: Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel (Ekonomi), Coğrafya, Tarih-i Umûmi, İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi), Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim (38. Madde).³

Maarif Nizamnamesi'nde açılması gerekli görülen idadiler, maddi yetersizlikler ve öğretmen yokluğu nedeniyle hemen açılmamıştır. İlk idadinin açılması nizamnamenin yayımlanmasından ancak 4 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu ilk idadi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında İstanbul'da açılmıştır. Bundan iki yıl sonra da Mora Yenişehir'i'nde bir idadi açılmıştır ki, bu idadi Osmanlı taşrasındaki ilk idadi olmuştur.⁴ 1876 yılına gelindiğinde Osmanlı coğrafyasında 5 ya da 6 idadi mevcuttu. Bu idadilerin 1'i taşrada, 4 ya da 5'i de İstanbul'da idi. Ancak büyük ölçüde alt yapısı olmayan bu idadilerin çoğu bina, öğretmen ve program açısından yetersiz idi.⁵

İdadiler 1880'lerden sonra Osmanlı vilayetlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunda, vilayetlerde maarif giderleri için 1884'te teşkil edilen Eğitim Fonu'na belli bir ödeneğin ayrılması çok büyük bir faktör olmuştur. Böylece eğitim için kalıcı bir gelir akışı sağlaması, Osmanlı taşrasında idadilerin kısa zamanda çoğalması sonucunu doğurmuştur. Nitekim 1885 yılını takip eden birkaç yıl içinde Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale'de birer idadi açılmış ve aynı yıllarda İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamûratülaziz, Ankara, Üsküp, Piriştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas gibi birçok vilayet ve sancak

¹ Osman Ergin (1977), *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, s.495.

² Mesela, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye'ye öğrenci hazırlamak amacıyla oluşturulan rüşdiye düzeyindeki sınıflar için idadi adı kullanılmıştır. İstanbul'daki rüşdiyeler ile Darülmüallimin'in öğrenci ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan sıbyan mektebi durumundaki sınıflara da bu ad verilmiştir. Faik Reşit Unat (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, s.45.

³ *Düstûr* (1289), 1. Tertib, 2. Cüz, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.190-191. 1869 Nizamnamesi'nde idadiler için öngörülen dersler sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Örneğin açılan ilk idadilerin programında Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellesat (Trigonometri) gibi dersler yer alırken, 1869 Nizamnamesinde bulunan Mantık, İlm-i Mevalid, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabiyye ve Kimya dersleri çıkarılmıştır. Bayram Kodaman (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.117.

⁴ Hasan Ali Koçer (1987), *Türkiye'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara, s.130. Unat, *a.g.e.*, s.45. Mora'daki Yenişehir, bazı yayınlarda Yanya'daki Yenişehir ile karıştırılmaktadır. Biz, bu noktada Mora'daki idadinin önce açılmış olduğu kanaatini edindik. Ayrıca, Said Paşa, Yanya'daki idadinin tesisini Bursa, Edirne ve Çanakkale ile beraber 1302 (1884/1885) tarihi icraatları arasında göstermiştir. Bakınız: Ergin, *a.g.e.*, c.3-4, s.925. Fakat, bu idadi, Yanya'nın merkezindeki idadi olmalıdır.

⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s.117-118.

merkezinde idadilerin açılmasına karar verilmiş ve yapımına başlanmıştır. Erzurum, Hakkâri, Diyarbakir, Zor, Burdur, Karesi, Kaza-i Erbaa, Karahisar-ı Sahip, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice gibi yerlerde idadi açılması için de mahalli yöneticilerle temasa geçilmiştir.⁶

Vilayetlerde idadi açmak için yapılan çalışmalar bir süre sonra eleştirilere sebep olmuştur. Bunun nedeni ise, halktan toplanan maarif vergilerinin, halk çocuklarının gidebileceği okullar dururken, zengin çocukların gittikleri okullar ile İstanbul'daki yüksekokullara harcanması idi. Bunun üzerine 28 Mart 1888 yılında toplanan Maarif Komisyonu, bazı önemli kararlar almıştır. Öncelikle Komisyon “mekâtib-i ibtidâiyenin ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanziminden evvel, mekâtib-i idâdîyenin her vilâyet ve livâ merkezinde tesisine devam olunmasını faidesiz” görenek o zamana kadar açılmış olanların devamına, fakat bundan sonra yapılacak olanların durdurulmasına karar vermiştir. Bununla beraber Maarif Komisyonu, idadilerin işlevi, programı, süresi ve işleyişine ilişkin yapısal değişiklikler öngören kararlar almıştır. Buna göre, idadilerin süresi üç yıldan dört yıla çıkarılmıştır. Taşra idadileri, Darülfünun ve Harbiye okullarına öğrenci yetiştirerek sultaniler seviyesine çıkarılmıştır. Komisyonunun almış olduğu en önemli kararlardan biri de köy ve kasaba çocuklarının okuması için vilayet merkezlerindeki gündüzlü (nehârî) olarak açılmış olan idadilerin yatılıya (leyliye) çevrilmesi olmuştur. Komisyonun idadilerin yapılmaması yönündeki kararı hükümet tarafından kabul edilmemiş ve 1888'den itibaren idadilerin yapılmasına hız verilmiştir. Nitekim 1892 yılına gelindiğinde Rumeli, Anadolu ve Arabistan vilayet ve elviye merkezlerinde açılan idadi sayısı 34'ü bulmuştur.⁷ Böylece açılan idadi okulları, sadece yükseköğretime öğrenci hazırlayan okullar olmakla kalmamış, aynı zamanda rüşdiyeler ile birlikte serbest meslekler, yerel ve resmi hizmetler içinde memur yetiştiren kaynaklar vazifesi görmüştür.⁸

1892 yılında, görülen eksikliklerin giderilmesi ve diğer öğretim basamaklarında uygulanan programlarla bağlantının sağlanması amacıyla yapılan yeni düzenleme ile idadilerin öğrenim süreleri yeniden belirlenmiştir. Taşradaki idadiler öğrenim süreleri itibariyle beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım her vilayet ve sancağın maarif bütçesinin yedi yıllık yatılı idadinin masraflarını karşılayacak güce sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Yeni düzenlemeye göre yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye, son dört yılı idadi, beş yıllık idadilerin ise ilk üç yılı rüşdiye, son iki yılı idadi olarak düzenlenmiştir. 1902 yılında mesleğe yönlendirmek amacıyla, ziraat, sanayi ve ticaret gibi şubeler ilavesiyle idadilerin program ve öğrenim sürelerinde değişikliğe gidilmiş; ancak istenilen sonuç alınamadığından 1906 yılında eski duruma dönmüştür.⁹ Bu düzenlemelerle yeniden yapılandırılan idadiler, 1896-1909 yılları arasında yaklaşık %25 ila %52 arasında bir artış göstererek halk arasında ilgi görmüştür. Nitekim 1909'da imparatorluk genelinde idadi sayısı 111'e, buralarda okuyan öğrenci sayısı 20.000'e ulaşmıştır.¹⁰ 1910 yılından itibaren idadilerin lise düzeyinde eğitim veren sultanilere dönüştürülme süreci yaşanmıştır. Bu çerçevede, İstanbul, Edirne, Adana, İzmir, Üsküp, Bursa, Beyrut, Halep Selanik, Trabzon, Harput ve Kastamonu idadileri, sultanilere dönüştürülen ilk idadiler olma vasfını kazanmışlardır. Burada şu hususa değinmek gerekmektedir. Sancak İdadisi'nden mezun olanlar, vilayet idadilerinde ve sultanî okullarında ortaöğretim tahsilini tamamlayarak

⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s.119.

⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s.120-121.

⁸ Unat, *a.g.e.*, 45.

⁹ Unat, *a.g.e.*, s.46; Koçer, *a.g.e.*, s.131.

¹⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s.129; Hüseyin Dilaver (2002), “II.Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.15, Ankara, s.83.

mezunların hukukundan tamamen faydalanmış, yüksekokullara imtihansız girmeye hak kazanmışlardır.¹¹

Bu arada yukarıda gelişim seyrini verdiğimiz erkek idadiler arasına kız idadilerin katılması 1880 yılında olmuştur. Bu okul, Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında İstanbul'da Babiali caddesinde kiralanan bir konakta öğretime başlamıştır. Avrupalı okul nizamına uygun olan programına Türkçe ve genel kültür derslerinden başka, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri dersleri konulmuştur.¹² Fakat bu ilk kız idadisi halkın ilgisizliği nedeniyle iki yıl sonra kapanmak durumunda kalmıştır. Kız çocukları için tekrar idadi mektebinin açılması ancak ilk idadiden 31 sene sonra mümkün olmuştur. Açılan bu kız idadisinin öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.

B. Manastır Vilayetindeki İdadiler

Rüşdiyelere öğrenci hazırlamak amacıyla kurulan, öğretim bakımından Sıbyan mekteplerinin üstünde olan idadilere Manastır'da 1845 yılında tesadüf edilmektedir. 2 Aralık 1845 tarihli bir belgede İstanbul, Rumeli, Anadolu ve Arabistan orduları için üç askerî idadisinin tesis ve inşaları irade olunduğundan Edirne, Manastır ve Çorum'da birer askerî idadinin kurulması yoluna gidilmiştir.¹³ Bu okulun, üç yıl sonra kentteki kışla, karakol, Müşir Paşa'nın konağı ile beraber tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Aynı tarihte, okulun imtihan cetvellerinin düzenli olarak tutulduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ 1859 yılında okula ilave olarak yapılan resimhane, bu askerî idadinin fiziksel gelişimi açısından önemli bir safha olmuştur.¹⁵

1. Manastır İdadisi

Bilindiği gibi, idadilerin rüşdiye üstü okullar olarak orta dereceli okul hüviyetini alması, 1869 Maarif Nizamnamesi'nde yapılan düzenlemelerden sonra gerçekleşmiştir. Ancak, Nizamname'nin ilanından sonra vilayetlerde idadilerin açılmasına hemen başlanmadığını belirtmiştik. Vilayetlerde açılan ilk idadiler arasında yer alan Manastır İdadisi'nin ilk yıllarına ışık tutabilecek bilgilere salnamelerden ulaşabilmekteyiz. 1297 (1879/1880) Devlet Salnamesi'ne göre Müdür Binbaşı Mahmud Bey'in idaresindeki Manastır İdadisi, 9 öğretmenli bir okuldur. Öğretmenlerden biri Kolağası, diğerleri ise Yüzbaşı rütbesindedir. Ayrıca okulda 1 Kâtip, 1 Dahiliye Zabiti ve 1 de İman görev yapmaktadır. Okulun ders programında yer alan dersler ise şunlardır: Resim, Lisan, Coğrafya, Münşeat, Riyaziye, Hendese ve Arapça. Bu sırada okulun öğrenci sayısının da 91 olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

1300 (1882/1883) malî yılından itibaren aşarın 1/7'i ve 1/4'i ile Müsaffakat Vergisi'nin %6'nın maarife ayrılması sonucunda taşrada birçok idadinin açılması mümkün olmuştur. Hatta bu tarihlerde Manastır, İzmir, Selanik gibi büyük yerlerdeki idadilerin yatılı hale getirilmesi süreci başlamıştır.¹⁷ 1887'den itibaren taşra yöneticilerin arzuhalleri üzerine,¹⁸ özellikle de köy ve kazalarda kalıp merkeze gelemeyen fakir çocukların tahsili

¹¹ Dilaver, *a.g.e.*, s.83.

¹² Unat, *a.g.e.*, 46.

¹³ BOA., *C.A.S.*, 307/12682, 02 Za. 1261. Aslında, Anadolu'daki idadinin başlangıçta Ankara'da tesis ve inşa edilmesi düşünülmüştür. Ancak buranın havasının "vahametinin" asker ikamesini daimi surette mümkün kılmayacağına kanaat getirilmiş olması nedeniyle söz konusu idadinin Çorum'da açılmasına karar verilmiştir.

¹⁴ BOA., *İ.D.H.*, 194/10969, 16 C. 1265; BOA., *A.MKT.MHM.*, 16/61, 7 L.1265; BOA., *A.AMD.*, 10/56, 24 L. 1265.

¹⁵ BOA., *A.MKT.MHM.*, 164/66, 7 S. 1276.

¹⁶ *Salname-Takvim 1297*, s.198.

¹⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s.119.

¹⁸ Örneğin, bu yönde Aydın Vilayeti'nin 21 Şubat 1887 ve 18 Nisan 1887 tarihli arizaları ile Menemen, Bergama, Çeşme, Urla, Tire ve Ödemiş halkının tayin etmiş oldukları vekillerin kaleme

amacıyla başlatılan çalışmalardan önemli toplumsal yararların elde edilmesi düşünülmüş¹⁹ ve bu düşünceyle de Manastır İdadisi'nin yatılı hale getirilmesi 1887 yılında gerçekleşmiştir.²⁰

İdadinin yatılıya dönüştürülmesinden kısa bir süre sonra yaşanan sorunlardan bir diğeri de, okulun giderleri için harcama kaleminin, yani “Mesârif-i Müteferrikası”nın yetersiz durumda bulunması idi. Maarif Nezareti'nin 7 Haziran 1306 (19 Haziran 1890) tarihli yazısıyla, idadinin daha önce aylık 100 Kuruş olan “Mesârif-i Müteferrikası”, bu tarihten itibaren “*leyliye tahvil olduğu cihetle*” 400 Kuruşa çıkarılmıştır.²¹

Diğer taraftan, okulun kısmen yatılıya tahvili üzerine gerekli olan “levâzım”ın tesisi için ciddi bir meblağa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. 27 Ağustos 1308 (8 Eylül 1892) tarihli tahrirata göre bu meblağ 51.902 Kuruş 9 Paradır. Dikkate değerdir ki, bu miktarın 37.609 Kuruş 9 Paralık kısmı, izinsiz kullanılmış ve Vilayetle Maarif Nezareti arasında yazışmalara konu olmuştur. İdadide ihtiyaç duyulan levazımın temini için gerekli olan meblağ ve bunun gerekçesi Maarif Nazırı Zühdü Efendi'nin Sadarete gönderdiği 27 Ağustos 1308 (8 Eylül 1892) tarihli yazısında şu şekilde ifade edilmiştir:

“*Manastır Mekteb-i İdadisi'nin kısmen leyliye tahvili hakkında irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî irsâl ile mahalline ma'lûmât verilmesi üzerine levâzım-ı te'sisiyesi için 51.902 Kuruş 9 Para sarf olunmuş ise de bundan ancak 14.293 Kuruşun sarfı me'zûniyet tahtında olub mütebâkı (geriye kalanı) 37.609 Kuruş 9 Paranın görülen lüzûm-ı 'âcile mebni istizânsız sarf edildiği bu kere gönderilen masraf cedvellerinin tedkikinden anlaşılmış ve bunun esbâb-ı mucibesi mektebin leyliye tahvili 30 şakird üzerine müretteb olduğu halde oraca 100 talebe kabulüne göre tertib edilmesinden ibâret olduğu 'inde'l-tedkik tebeyyün etmiş olduğundan kabul ve tasdiki zarûrî görünmüş olmağla zikr olunan 37.609 Kuruş 9 Paranın seneleri i'tibariyle ma'arif bûdjesinin te'sisât tertibinden mahsûbu zımnında keyfiyetin lüzûmu istizânı lede'l-havale Meclis-i Ma'arif ile muhasebeden ifâde kılınmış olmağla ol vechle icrâ-yı muktezâsi husûsuna müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâretpenâsezâvâr buyurulmak bâbında...*” Nihayetle, Vilayet İdaresi ve Vilayet Maarif Komisyonu'nun kararıyla “levâzım-ı te'sisiye” için 37.609 Kuruş 9 Paranın kullanılması Maarif Nezareti'nce uygun görülüp Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir.²²

1893 yılında Manastır İdadisi'nin 7. sınıfının açılması, giderek büyüdüğünü göstermektedir. Başlangıçta 4 öğrencisi bulunan idadinin talebe sayısı, “*hadd-i nisâbına vasil olmadığından*” 7. sınıfın açılması yönünde tereddüt hâsıl olmuştur.²³ Nihayetle, söz

almış oldukları 17 Aralık 1887 tarihli arzuhal konusunda bakınız: Muzaffer Orhan, *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006, s.21.

¹⁹ İdadilerin leyliye tahvilinde görülen yarar ve toplumun leyli idadilere olan talebi nedeniyle birkaç sene sonra liva merkezlerindeki bütün idadilerin leyliye dönüştürülmesine yol açmıştır. Meclis-i Vükela tarafından yayımlanan bir iradede bütün liva merkezlerinde idadilerin leyli dönüştürülmesinin gerekçeleri şöyle ifade edilmiştir: “...şimdiye kadar memalik-i şahanede küşad edilen otuz dört aded mekatib-i idadiyeden görülen lüzum üzerine Suriye, Beyrut, Selanik, Yanya ve Manastır mektepleri bir aralık leyliye tahvil olunmuş ise de diğer vilayetlerle liva merkezlerinde bulunan idadi mektepleri nehari halinde kalacağı cihetle bunların talebesi yalnız buldukları mahaller ahalisinin evladına muhasır olarak hisse-i iane ile mükellef olan mülhakatı ahalisinin evladı merkezde barınacak yerleri olmamasından dolayı tahsilini bitirmek için merkeze gelmemekte olmasına mebni vilayet merkez idadi mekteplerinin tamamının leyliye tahvili ulum ve fûnunun terakkiyat-ı hazırasına ve icab-ı zamana nazaran livaların nehari ve vilayetlerin yatılı mekteplerinin yekdiğerine olan revabıt ve münasebatı muhafaza edilmek esası üzerine...” Orhan, a.g.e., s.23.

²⁰ BOA., MF.MKT., 94/89, 09 Za. 1304; MV., 39/45, 23 Za. 1305

²¹ BOA., MF.MKT., 118/44, 2 Za. 1307.

²² BOA., MF.MKT., 212/14, 27 R. 1310; MF.MKT., 149/64, 14 S. 1310; MF.MKT., 152/63, 6 R. 1310

²³ BOA., MF.MKT., 184/33, 29 Ra. 1311.

konusu sınıf 1893 yılı itibariyle açılmış²⁴ ve bunun için de ihtiyaç duyulan öğrenci sıraları için 500 Kuruş harcanmıştır. Bu hususta Manastır Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen tahriratta şöyle denmiştir: “*Manastır Vilâyeti Maarif Müdürlüğü'ne Manastır Mekteb-i İdâdisi Yedinci Sınıfının bu sene küşâd olunmasına mebni iktizâ eden sıraların i'mâli için 16 Kanun-ı Evvel 309 tarih ve 460 numrolu şukkanızda sarfına lüzûm gösterilen 500 guruşun ber mucib-i iş'âr 250 guruşunun mekteb-i mezbûrun sene-i hâliye tevzi' (Tevzi'-i Mükâfat) karşılığında ve 250 guruşun dahi mesârif-i müteferrikadan tesviyesi Meclis-i Ma'arifce bi't-tertib muhâsebece mu'âmele-i mahsûbesi ifâ edilmiş olduğundan meblağ-ı mezbûrun mezkûr tertiblerden usûlü da'iresinden sarf ve i'tâsıyla aylık tesâdüf edecek şehriye cedvelinin sütun-ı mahsûslarına idhâli ve evrâk-ı müsbetesinin cedvel-i mezkûrle beraber irsâli siyâkında şukka terkim kılındı. 5 Şubat 309.*”²⁵

İdadi binası olarak şehirdeki bir konak kullanılmıştır. Ancak, bu konağın “gayet” harap durumda olması nedeniyle, aslında eğitim ve öğretime fazla elverişli olmadığı sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 27 Teşrin-i sâni 1318 (10 Aralık 1902) tarihli yazısına göre, idadi için yeni bir binanın yapılması amacıyla Hicri 1311 (1893/1894) senesinden itibaren Rumeli Müfettişliği nezdinde müracaatta bulunulmuştur. Yeni idadi binasının inşaatı içinde 420.000 Kuruş masraf hesaplanmıştır. Ancak, Müfettişliğin yaptığı inceleme üzerine, “yeni bir mektebin inşasına” hemen başlansa bile bitirilmesi bir-iki seneyi bulacağından “zayk (dar) ve harab denilen binanın” tamir edilmesi yoluna gidilmiştir. Tamirat için de gerekli olan 1.013 Kuruşun kullanılmasına izin verilmiştir. Diğer taraftan, Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 1 Kanun-ı evvel 1318 (14 Aralık 1902) tarihli tahriratına göre bina dâhilinde ziraat şubeleri için teşkil edilecek dersaneler ile okulun bazı yerlerinin inşaat masrafı için 3.390 Kuruşa ihtiyaç duyulduğu, ancak buna dair müracaatın sonra yapılacağı anlaşılmaktadır.²⁶

Manastır İdadisi'nin 1887 yılında leylie (yatılıya) dönüştürüldüğü sırada 25 öğrencinin kaydı yapılmıştır. Bu sırada idadinin 13'ü²⁷ nehari (gündüzlü) kısımda olmak üzere toplam öğrenci sayısı 38'e çıkmıştır. 1305 (1887/1888) yılı vilayet salnamesine göre²⁸ leylî kısımdaki 25 öğrenciden 20'si Müslüman, 5'i de Gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin 4'ü Hıristiyan (Bulgar olmalı), 1'i ise Ermeni idi.

Sonraki eğitim-öğretim yılında idadinin leylî kısmındaki öğrenci sayısı 30'a çıkmıştır. Ancak elviye mülhakasında başka idadi bulunmadığından, özellikle “*hariçten gelecek olan talebenin muhtac-ı mu'avenet olanların kısmen olsun meccanen (ücretsiz) mekteb-i mezbûrun leylî kısmına kabulüyle*” 50'ye çıkarılması Manastır Valiliği'nce talep edilmiştir.²⁹ Mevzuata göre 50 öğrencinin %20'si, yani 10 öğrencinin meccanen eğitim görmesi gerekmektedir. Ancak çok geçmeden bu rakam bile yetersiz bulunmuş, idadinin leylî kısmına kaydolunacak öğrenci sayısının 70'e çıkarılması istenmiştir. İdadinin leylî kısmına yapılan başvuru yoğunluğu, liva mülhakatından gelen yoğun talebin yanı sıra, Manastır Rüşdiye'nin 1890 yılında idadiye dönüşmesi nedeniyle buradan idadinin leylî kısmına kaydolmak isteyenlerin fazla olmasından da kaynaklanmıştır.³⁰ Maarif Nezaretince yatılı öğrenci sayısının 70'e çıkarılması makul görülmemiş, ancak 1315/1316 (1897/1898-

²⁴ Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 16 Kanun-ı evvel 1309 (28 Aralık 1893) tarihli yazısında “*bu sene Yedinci Sınıfın küşâdına mebni*” ibaresi, okulun 7. sınıfının 1893 eğitim öğretim yılı Eylül ayında açılmış olduğuna işaret etmektedir. BOA., *MF.MKT.*, 196/16, 11 S. 1311.

²⁵ BOA., *MF.MKT.*, 196/16, 11 S. 1311.

²⁶ BOA., *TFR.I.MN.*, 1/9, 13 N. 1320. Manastır İdadisi'nin tamirâtı için Manastır Maarif Müdürlüğü, Rumeli Müfettişliği ve Maarif Nezareti arasındaki yazışmalar konusunda Ek'te belgelere bakınız.

²⁷ Nehari kısımdaki öğrencilerden 11'i Müslüman, 1'i Hıristiyan, 1'i de Yahudi idi.

²⁸ SVM-1305, s.154.

²⁹ BOA., *MF.MKT.*, 113/22, 15 S. 1307.

³⁰ BOA., *MF.MKT.*, 127/17, 6 Ş. 1308.

1898/1899) ve 1316/1317 (1898/1899-1899/1900) öğretim yıllarında küçük bir artışla öğrenci sayısı 57-58 öğrenciyi bulmuştur. Yatılı öğrenci sayısındaki artış 1322 (1904/1905)'lerde devam etmiş, bu ise, okul idarecilerini yatılı öğrencilerin kalacakları yerlerin hazırlamaları için bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir. 1322 (1906/1907) eğitim öğretim yılında okulda artan öğrenci sayısı nedeniyle üst kattaki koridorun bir camekân ile kapatılıp yatakhane haline getirilmesi teklif edilmiştir. Nitekim kabul edilen teklif üzerine koridorun, yatakhane haline getirilmesine ve bu suretle lazım olan 1.500 Kuruş tutarındaki paranın harcanmasına karar verilmiştir.³¹ Aratan öğrenci sayısı nedeniyle bu tarihten sonra da okulun genişletilerek daha fazla öğrenciye eğitim verilmesine çalışılmıştır.³²

Diğer taraftan asıl olağanüstü öğrenci artışı idadının gündüzlü kısmında meydana gelmiştir. Yukarıda değinildiği üzere 1305 yılında gündüzlü öğrenci sayısı 13 iken, bu sayı 1313/1314 (1895/1896-1896/1897) eğitim öğretim yılında 56'ya çıkmıştır. Okulun öğrenci sayısındaki asıl büyük artış 1316/1317 (1898/1899-1899/1900) eğitim öğretim yılından itibaren meydana gelmiştir. Zira öğrenci sayısı söz konusu eğitim öğretim yılında 155'e, takip eden eğitim öğretim yılında da 187'ye kadar çıkmıştır.³³ 1316-1321 (1898/1899-1903/1904) yılları arasında Manastır İdadisi'nin yatılı ve gündüzlü okuyan öğrenci sayısı şöyledir:

Tablo 1: 1313-1319 (1895/1896-1901/1902) yılları arasında Manastır İdadisi'nin öğrenci durumu

Öğretim Yılı	Leyli				Nehari		TOPLAM	
	Ücretli		Ücretsiz		Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim
	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim				
1313-1314	30	3	13	4	50	6	93	13
1314-1315	30	3	13	4	50	6	93	13
1315-1316	30	3	13	4	50	6	93	13
1316-1317	41	1	13	3	147	8	228	12
1318-1319	37	5	12	3	167	20	216	28

Tablo 1'de görüldüğü gibi Manastır İdadisi'nin leyli kısmındaki öğrenci sayısı 1313-1319 (1895/1896-1901/1902) yılları arasında toplamda (ücretli ve ücretsiz olmak üzere) 46 ila 58 arasında değişmiştir. Daha doğrusu 1313-1316 (1895/1896-1898/1899) yılları arasında 46 olan öğrenci sayısı, 1316 yılından sonra 58'i bulmuştur. Öğrencilerden ücretsiz okuyanların sayısı, mevzuata göre yatılı öğrencilerin toplamının 1/3'ünü geçmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, 1313-1319 yılları arasında ücretsiz öğrenci sayısının, yatılı öğrenciler içindeki oranı %26 ila %34 arasında değişmiştir.³⁴ Okulun öğrenci sayısındaki

³¹ BOA., *MF.MKT.*, 963/76, 4 L. 1324.

³² Örneğin Manastır Vilayetinin okulun genişletilmesi konusundaki talebini (22 Şubat) 1324 yılı yazışmalarında görmek mümkündür. Bakınız: BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 27 Ca. 1327.

³³ *SNMU-1316*, s.1183; 1317, s.1385; 1318, s.1557; 1319, s.887; 1321, s.662.

³⁴ 1905 yılında 50 öğrencisi bulunan idadiye 16 ücretsiz öğrencinin alınması gerekirken 17 öğrencinin kaydı yapılırca Maarif Nezareti'nden izin istenmiştir. Vilayet Maarif Müdürlüğü fazladan kaydedilen ücretsiz 1 Gayrimüslim öğrencinin kayıt gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Mekteb-i Mezkûrun leyli şâkirdânı tertibi elli nefer olub bunların sülûsü on altı buçuk olduğundan meccanen on yedi talebe alınması lâzım geldiği beyânıyla cema'at-ı gayr-i müslime etfâlinde bir çoğu müraca'at etmiş ve bir kaçı da ücret mukannesiyle dâhil olmuş olmalarına binâ'en merkûm bir nefer fazla kayd olunan talebenin ilcâ'ât-ı mahalliye göre reddi câiz olamayan bir gayr-i müslim*

artış, özellikle 1316-1317 öğretim yılından itibaren görülmüştür. Nitekim söz konusu öğretim yılında öğrenci sayısı 106'dan 240 (58'li leylî, 182'si gündüzlü olmak üzere)'a çıkmıştır. Bu sayı bir yıl sonra 244 (57'si leylî, 187 olmak üzere)'e ulaşarak küçük de olsa artışını devam ettirmiştir.

Gayrimüslim öğrencilerin toplam öğrenci sayısı içindeki yerine bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: 1313-1314 eğitim öğretim yılında okulun toplamda 106 öğrencisinden 13'ü gayrimüslimdir. Bu öğrencilerden 7'si leylî, 6'sı da gündüzlü kısımda okumaktadırlar. Leylî öğrencilerin 3'ü ücretli, 4'ü de ücretsiz okumaktadırlar. Gayrimüslim öğrenci sayısı, takip eden iki öğretim yılında aynı kalırken, 1318-1319 öğretim yılında en yüksek rakama ulaşmıştır. Buna göre toplamda 244'e ulaşan öğrenci sayısının 8'i leylî, 20'si gündüzlü olmak üzere 28'i Gayrimüslimdir. Bu suretle 1313-1316 arasında 13 olan Gayrimüslim öğrenci sayısının, 1318-1319 Öğretim yılında %100'den fazla bir artışla 28'e çıkması, Gayrimüslim nüfusun okula ilgisinin artmış olduğunu göstermektedir. Bu Gayrimüslim öğrencilerden bir kısmı, kendi cemaat okullarını (idadilerini) bitirdikten sonra İdadi Mektebi'nin üst sınıflarına kayıt yaptıran öğrencilerden oluşmaktaydı. Bu tip öğrenciler, genellikle İdadinin 5. sınıfına kaydolanmayı talep etmekteydiler. Ancak, söz konusu öğrencilerden "*Lisân-ı Osmanî'ye hasr-ı ihtimâm etmek*" ve Türkçe, Arapça ve Farsça derslerinden yapılacak sınavlardan geçer not almak şartı aranmıştır. Buna dair 1905 yılında meydana gelen bir olayda takip edilen yol, Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü eğitim politikasına da ışık tutacak niteliktedir. Manastır Maarif Müdürlüğü'nün 20 Kanun-ı evvel 1320 (2 Ocak 1905) tarihli yazısına³⁵ yansıyan bu olayda, Rum İdadi Mektebi mezunlarından bir kısmı, Manastır İdadisi'nin 5. sınıfına kaydolanmak üzere başvurduğunda, bunlardan bazıları "*malûmat-ı müktesebeleri sınıf-ı mezûr derslerini mehmâ emken (mümkün olduğu kadar) takib edecek bir halde olmalarına mebni*" kayıtları yapılmış olmasına rağmen, bazılarının "*Arabî ve Farisîden külliyyen bî behere ve lisân-ı Osmanî'den dahi birinci sınıf şakirdânından dahi za'if bir derecede imtihân verebilmekte oldukları cihetle birinci sınıfa kayd ve kabulleri hem kendi rızalarına hem de ta'limât ve nefsü'l-emre münâfi olduğu gibi kendilerinin Arabî ve Farisî'ye 'adem-i vukûfları her hâlde sunûf-ı saireye dahi kabullerine mani' olduğundan*" müracaatları reddedilmiştir. Durumu değerlendiren Maarif Nezareti, Manastır İdadisi'nin 5. sınıfına kaydolanmak üzere başvuran Rum İdadi Mektebi mezunlarının "*Arabî, Farisî ve Lisân-ı Osmanî'den külliyyen bî behere olmadığını ve birinci sınıfa kayd ve kabulleri de rızalarına ve maslahata muvafık görülmediği beyânıyla mumâileyhden sinleri oldukça yetişmiş ve fûnûn-ı saireye vukûfları üçüncü ve dördüncü seneler dersini ta'kibe müsâ'id bulunanların yalnız Lisân-ı Osmanî'ye hasr-ı ihtimâm etmek şartıyla Türkçe ve Arabî ve Farisî'den başka fûnûndan imtihân verebildikleri takdirde üçüncü ve dördüncü seneye kabulleri*" ne karar verilmiştir.

Vilayet halkının idadiye gösterdiği ilgiyi ve bunun ortaya çıkardığı sorunları yerel yöneticilerin yazışmalarından takip etmek mümkündür. 1317 (1901) Haziran Vukuat Cedveli'ne göre sadece 1. sınıf öğrenci sayısı 75 civarındadır. Üstelik bu sayı, "*günden güne tezayüd etmesi*"nden dolayı sonraki eğitim öğretim yılında 90'a ulaşmıştır. Bu ise, Manastır Maarif Müdürlüğü'nün izahatından anlaşıldığı üzere, "*mekteb binâsının harab ve mezkûr mikdarı isti'âb edecek münâsib bir dersihâne gayri mevcûd olmasına göre şimdiki dersihânedeki mevcûd talebe-i mezkûrenin ta'lim ve tedrisden istifâdeleri mahdûd, muhitleri muhattel olacağı tabi'i olduğuna mebni*" söz konusu sınıfın iki şubeye çıkarılmasını gerektirmekteydi. Tabiidir ki, bu yeni durum öğretmenlerin alacakları ücretin de göz önünde bulundurulmasını zaruri kılmaktaydı. Bu nedenle, Maarif Nezareti, 1. sınıfın iki şubeye çıkarılması talebine, ihtiyaç duyulacak meblağın tahsisine bütçenin mevcut durumunun

talebe idüğü ma'ruzdur. 17 Teşrin-i evvel 321/2 Ramazan 323. Manastır Vilâyeti Maarif Müdürü." BOA., MF.MKT., 889/66, 20 Ş. 1323.

³⁵ BOA., MF. MKT., 828/45, 22 Za. 1322.

uygun olmaması nedeniyle olumlu cevap verememiştir. Buna karşın, “*şube-i mezkûrenin te’sisine hacet bırakılmaksızın tedrisatına devam olunması zarûri*” bulunmuştur.³⁶

Bu noktada, okul yaşamında karşılaşılan sorunlar ve uygulanan mevzuata dair yazışmalara yansıyan bir kaç olaya değinmek, idadilerdeki işleyiş konusunda bazı ipuçları vermesi bakımından yararlı olacaktır. Bu sorunlardan biri, yatılı öğrencilerin izinsiz olarak memleketlerine “firar etmeleri” durumunda uygulanan disiplin cezasıdır. Bir kere, bu tür durumların belgelere münferiden yansıdığını belirtelim. Söz konusu suçun yaygınlaşmamasında öngörülen cezai müeyyidelerin etkili olduğu kuşkusuzdur. Talimatnameye göre, okuldan firar edenler “tekdir-i aleni” ile cezalandırılmış, eğer bunlar ücretsiz öğrenciden ise ücretsiz okutulmaması istenmiştir. Aynı suçun ikinci defa tekrarlanması durumunda da öğrencinin okuldan uzaklaştırılması icap etmekteydi. Bu durumlarda gerek idadi yönetiminin, gerekse Maarif Nezareti’nin üzerinde önemle durdukları husus, bu tür suçların diğer öğrenciler arasında yayılmasına meydan vermemektir. Buna dair bir örnekte, Azmi, Lütfi ve Mustafa adında üç öğrenci, 1899 yılı Ramazan ayında kazaları olan Kesriye’ye firar etmişlerdir. Bunlardan Azmi Efendi’nin önceki senenin Ramazan ayında da okul idaresinden habersiz memleketine kaçmış olduğu anlaşılmıştır.³⁷ Elbette ki, burada ailelerinden uzun süre ayrı kalmış olan öğrencilerin his dünyasını ortaya koymak lazımdır ki, bu ise derin psikolojik ve sosyolojik tahlilleri gerektirmektedir.

1. 2. Manastır İdadisi’nin öğretim Programı ve kadrosu

İdadi’nin ilk yıllarında Resim, Arapça, Riyaziye, Lisan, Kozmografya, Farsça ve İlmihal derslerinin okutulduğunu 1292 (1875/1876) Manastır Vilayeti Salnamesi’nden çıkarmak mümkündür. Sonraki yıllarda idadinin öğretim programına yeni dersler eklenmiştir. 1305 yılında okutulan ders sayısı 14’e çıkmıştır. 1305 Vilayet Salnamesi’ne göre, Programda yer alan dersler ile okuldaki öğretmen ve memur kadrosu şöyleydi:³⁸

Tablo 2’de görüldüğü üzere Manastır idadisi’nde 14 ders okutulmakta olup, bu dersler muhteva itibariyle dil ve yazı, sosyal, fen ve matematik şeklinde gruplandırılabilir. Bu derslerin her birine farklı öğretmenler girmiş olup, okulda görev yapan öğretmen sayısı 14’tür. Öğretmenlerin 8’i asker kökenli olup, 1’i binbaşı, 2’si Yüzbaşı, 1’i Kolağası, 4’ü de Mülazımdır. Öğretmenlerin 5’inin ünvanı verilmezken, 1’inin Muhasebe Kâtibi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca okulda görev yapan memur ve hizmetlilerden 1’i Ser Mubassır, 2’si Mubassır, 1’i Hastane Memuru, 1’i Mektep Tabibi, 1’i Ser hademe, 1’i Hademe, 1’i Bevvab, 1’i de Sofracı’dır.

İdadi’de okutulan ve Tablo 2’de belirtilen dersler büyük değişikliğe uğramadan en az sekiz yıl okutulmuştur. 1310 (1892/1893) ve 1313 (1895/1896) yılı salnameleri bunu kanıtlar nitelikte bilgi vermektedir. Tablo 2’de yer alan 1305 yılı bilgileri 1310 yılıyla³⁹ karşılaştırıldığında programdaki derslerde, biri (programdan ıkarılan Müsellesat) hariç herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, dersleri okutan öğretmen kadrosundan 5’i ile okul müdürünün değiştiğini görmekteyiz. Derslerden ikisi (Arapça ve Farsça), öğretmeni bulunmadığından “Münhal” gösterilmiştir. Okulda görevine devam eden öğretmenler ise Tarih öğretmeni Tevfik Efendi, Hukuk-ı İdare öğretmeni Rüstem Efendi, Hendese öğretmeni Halid Efendi, Hüs-n-i Hatt-i Türkî öğretmeni Malik Efendi’dir. Diğer taraftan, okulun memur ve hademe kadrosuna Dâhiliye Memurluğu, Anbar Memurluğu, Hâfız-ı Kütüb Memurluğu ve Mektep Kâtipliği ile iki mubassır daha eklenmiştir. Buna karşılık okulun memur kadrosundan Bevvablık ve Sofracılık görevleri çıkarılmıştır.

³⁶ BOA., *MF. MKT.*, 596/35, 21 N. 1319.

³⁷ BOA., *MF. MKT.*, 441/3, 16 Za. 1316.

³⁸ SVM-1305, s.154.

³⁹ SVM-1310, s.198.

Tablo 2: 1305 yılında Manastır İdadisinde okutulan dersler ve öğretim kadrosu

Yıl	Müdür	Dersler	Öğretmenler	Unvanı	Memur ve Hizmetliler
1305	İsmail Efendi	Hikmet ve Kimya	Said Bey	Binbaşı	Ser Mubassır
		Tarih	Tevfik Efendi	Yüzbaşı	Mubassır
		Hukuk-ı İdare	Rüstem Efendi	-	Mubassır
		Hendese	Halid Efendi	Yüzbaşı	Hastane Memuru
		Coğrafya	Faik Efendi	Mülâzım	Mektep Tabibi
		Müsellesat	Halid Efendi	Mülâzım	Ser Hademe
		Arabî	Hacı Mehmed Ali Efendi	-	Hademe
		Farisî	Ömer Efendi	-	Bevvab
		Hesab ve Cebir	Receb Efendi	-	Sofracı
		Tarih-i Tabi'ye	Davud Efendi	Kolağası	
		Fransızca	Tahir Efendi	Mülâzım	
		Resim	İbrahim Efendi	Mülâzım	
		İmlâ ve lisân-ı Osmanî	İsmail Efendi	-	
		Hüsn-i Hatt-ı Türkî	Malik Efendi	Muhasebe kâtiplerinde n	

Tablo 2'yi 1313 (1895/1896) yılı Vilayet Salnamesi'ndeki⁴⁰ bilgilerle karşılaştırdığımızda ise 1313 yılında ders sayısı 14'ten 13'e düşmüş, 1305 yılı programda bulunan Müsellesat ve Hukuk-ı İdare (ki 1310 yılı programında yer alıyordu) dersleri, 1313 yılı programında yer almamış ancak "Makine" adında yeni bir ders programa konulmuştur. Ayrıca, 1313 yılında, önceki yıllardan farklı olarak iki Gayrimüslim öğretmen okulda görev yapmıştır. Bunlardan Karabet Efendi Fransızca dersine, Kostaki Efendi Resim dersine girmiştir. Karabet Efendi, aynı zamanda Müdür Muavin-i Sânisini görevini yürütmüştür. Esas itibarıyla, 1313 yılı okulun idare sistemi ile memur ve hademe kadrosundaki yapısal değişimle dikkat çekmiştir. Zira o müdür muavinlikleri ihdas edildiği gibi, Anbar memurluğu, Mektep Kâtipliği ve Hademelik görevleri dışında diğer görevler kaldırılmıştır. Muhtemeldir ki, 1310 yılında bahsedilen diğer görevler Müdür Muavinlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Müdür Muavinlikleri ise "Müdür Muavin-i Evveli", "Müdür Muavin-i Sânisini" ve "Müdür Muavin-i Sâlisini" şeklinde yapılandırılmıştır.

Manastır İdadisi'nin ders programında asıl büyük değişiklik, 1316 yılından itibaren gerçekleşmiştir. Bu değişikliği 1316-1321 Maarif salnamelerinde, Tablo 3'te belirtildiği üzere görmek mümkündür.

Tablo 3, 1313 (1895/1896) yılı verileriyle karşılaştırıldığında, okul programına 12 yeni ders konulmuştur. Bu dersler *Rumca*, *Bulgarca*, *Edebiyat ve Ahlâk*, *Malûmât-ı Feniyye*, *Kitâbet-i Resmiye*, *Servet*, *Usûl-i Defteri*, *Servet*, *Kozmografya*, *Ulûm-ı Diniye*, *Makine*, *Kavanin* olup, dil, edebiyat, din, matematik, sosyal ve fen bilimlerini içeren geniş bir alana dağılmıştır. Dil derslerinde dikkate değer bir husus, programa yerel diller olan Rumca (Yunanca) ve Bulgarca derslerinin konulmuş olmasıdır. 1316 yılı programında önceki programdan farklı olarak fen (*Malûmât-ı Feniyye*, *Servet*) ve teknik (makine) bilimler ile din kültürü (*Ulûm-ı Diniye*, *Ahlak*, *Hikmet*) derslerine yer verilmiştir. Öğretmenlerden bir kısmı, bu derslerden sadece birine girerken, bir kısmı ise birkaç derse girmişlerdir.

⁴⁰ SVM-1313, s.73.

Tablo 3: Manastır İdadisi'nde 1316-1321 yılları arasında okutulan dersler ve öğretim kadrosu

Salnameler	1316, 1317 ve 1318			1319		1321	
	Ders ve Öğretmen			Ders ve Öğretmen		Ders ve Öğretmen	
<i>Rumca ve Fransızca</i>	Ahmed Fevzi (Müdür)	Ahmed Fevzi (Müdür)	Ahmed Fevzi (Müdür)	<i>Rumca, Fransızca, Ahlâk</i>	Ahmed Fevzi ⁴¹ (Müdür)	<i>Rumca, Fransızca, Ahlâk</i>	<i>Filib, Kâmil (Yüzbaşı) Mustafa</i>
<i>Edebiyat ve Ahlâk</i>	Vassâf	Vassâf	Vassâf	<i>Edebiyat ve Ahlâk</i>	Vassâf	<i>Mihanik, Fizik, Kimya, Müsellesat, Cebir, Türkçe</i>	Mustafa Hakki
<i>Malûmât-ı Fenîyye ve Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	<i>Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin ⁴²	<i>Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya, Fransızca</i>	Mehmed Hayreddin
<i>Kitabet-i Resmîye ve Servet</i>	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	Mehmed Hayreddin	<i>İlm-i Servet, Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Hayreddin	<i>İlm-i Servet, Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Hayreddin
<i>Kimya ve Usûl-i Defteri</i>	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	<i>Mevalid, Müsellesat, Kimya, Hıfzıssıhha</i>	Hüseyin Avni	<i>Hıfzıssıhha</i>	Nebil (Kolağası)
<i>Müsellesât, Kozmografya</i>	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	Mehmed Fahri	<i>Hesab, Kozmografya, Hendese, Kavanin</i>	Şevki (Münhal olup vekâletle idare olunmakta)	<i>Hesab, Kozmografya, Hendese, Kavanin</i>	Şevki
<i>Coğrafya</i>	Artin	Artin	Artin	<i>Makine, Hikmet, Coğrafya</i>	Artin	<i>Coğrafya Mevalid</i>	Artin
<i>Tarih</i>	Tevfik	Tevfik	Tevfik	<i>Tarih</i>	Tevfik	<i>Tarih</i>	Tevfik
<i>Cebir</i>	Halid	Halid	Halid	<i>Cebir</i>			
<i>Ulûm-ı Diniye ve Arapça</i>	Hasan	Hasan	Hasan	<i>Akaid-i Diniye ve Arapça</i>	Hasan	<i>Ulûm-ı Diniye ve Arapça</i>	Hasan
<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin	Hayreddin	Hayreddin	<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin	<i>Türkçe, Farsça ve Arapça</i>	Hayreddin
<i>Makine</i>	Receb Vehbi	Receb Vehbi	Receb Vehbi	<i>Türkçe Cebir</i>	Receb	<i>Türkçe</i>	Faik
<i>Hikmet</i>	Mehdi	Mehdi	Mehdi	-----	-----	-	-
<i>Hesab, Hendese ve Kavânin</i>	Leun Fikri	Leun Fikri	Leun Fikri	-----	-----	-	-
<i>Hüsn-i Hat</i>	Malik	Malik	Malik	<i>Hüsn-i Hat</i>	İbrahim Edhem	<i>Hatt</i>	İbrahim
<i>Resim</i>	Kostaki	Kostaki	Kostaki	<i>Resim</i>	Kostaki	<i>Resim</i>	Kostaki
<i>Bulgar Lisânı</i>	Dimitraki	Dimitraki	Dimitraki	<i>Bulgar Lisânı</i>	Dimitraki	<i>Bulgarca Muallim V.</i>	Salih Efd (Müdür)

⁴¹ Ahmed Fevzi Efendi, 1319 salnamesinde Fransızca, Rumca ve Ahlak muallimi olarak verilmiştir.

⁴² 1319 salnamesinde Kitabet-i Resmîye, İlm-i Eşya, Fransızca, İlm-i Servet, Usûl-i Defteri muallimi (Bu salnamede Malumat-ı Fenîye dersi verilmemiş, ilk defa İlm-i Eşya dersi verilmiştir.)

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Tefvik Efendi sadece Tarih'e, Artin Efendi Coğrafya'ya, Halid Efendi Cebir'e, Receb Vehbi Efendi Makine'ye, Malik Efendi Hüsn-i Hatt'a Kostaki Efendi Resim'e, Dimitraki Efendi Bulgarca'ya girerken, Okul Müdürü Ahmed Fevzi Rumca ve Fransızca'ya, Vassaf Efendi Edebiyat ve Ahlâk'a Mehmed Hayreddin Efendi Kitabet-i Resmiye, Servet, Malumat-ı Feniye ve Fransızca'ya, Mehmed Fahri Efendi Müsellesat ve Kozmografya'ya, Hasan Efendi Ulûm-ı Diniye ve Arapça'ya, Hayreddin Efendi Türkçe, Farsça ve Arapça'ya, Leun Efendi ise *Hesab, Hendese ve Kavânin'e girmişlerdir*. Okulun öğretmen kadrosuna bakıldığında, öğretmenlerden dördü (Artin, Leun, Kostaki ve Dimitraki) Gayrimüslim'dir. Bunlardan Artin Efendi, aynı zamanda Muavin-i Sâlis olarak okulun idaresinde görev yapmaktadır.

1316 (1898/1899) yılı Maarif Salnamesi'nde belirtilen dersler ve öğretmen kadrosu 1319 (1901/1902) yılına kadar değişmemiştir. Tablo 3'te belirtildiği gibi önceki programa İlm-i Eşya, Mevalid, Hıfzı's-sihha gibi yeni dersler konurken, Ulûm-ı Diniye dersi de Akaid-i Diniye dersine dönüştürülmüştür. Bu arada dersleri okutan öğretmenlerden dördü değişmiştir. Bu dört öğretmenden Müsellesat ve Kozmografya derslerini okutan Şevki Efendi görevini vekâleten yürütmüştür. 1319 yılı programı 1321 (1903/1904)'de Akaid-i Diniye dersi dışında değişmeden devam etmiştir. Akaid-i Diniye dersi ise Akaid ve Ulûm-ı Diniye olarak iki farklı ders olarak programda yer almıştır. 1321 yılındaki esaslı değişiklik öğretim kadrosunda olmuştur. 1321'de, yıllardan beri okul müdürlüğü görevini yürüten Ahmed Fevzi Efendi yerini Said Efendi'ye bırakırken, Filip Efendi, Kâmil Efendi, Mustafa Efendi, Mustafa Hakkı Efendi, Salih Efendi, Nebil Efendi ve Faik Efendi gibi yeni öğretmenler görev almışlardır. Bunlardan Filip Efendi ve önceki yıllarda da okulda görev Artin ve Kostaki Efendilerle beraber okuldaki öğretmenlerden üçü gayrimüslimdir.

1. 3. Manastır İdadisi'nde Ziraat Şubesi'nin Açılması

Manastır İdadisi'nde Ziraat Şubesi'nin açılması yönündeki çalışmaların 1902 yılı yaz başlarında önemli bir noktaya gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet Maarif Müdürü'nün 12 Haziran 1318 (25 Haziran 1902) tarihli yazısında, Ziraat Şubesi'nin açılması için gerekli olan öğrenci sayısının yetersizliğinden bahsedilmiştir. Söz konusu yazıda, Ziraat Şubesi'nin 1. sınıfının teşkili, idadinin 3. sınıf meccani öğrencilerinden karşılanması gerekirken; burada sadece iki öğrenci bulunduğundan, gerekli olan öğrencinin ancak okulun 5. sınıf meccani öğrencilerinden karşılanabileceği belirtilmiştir. Bununla beraber, derslerin okutulması için ihtiyaç duyulan öğretmenlerin tayin edilmesi ve ziraat uygulamalarda kullanılacak aletler ile numune tarlasının temin edilmesi istenmiştir. Bu yazıdan 17 gün sonra Nezaretçe yazılan cevabı yazıda "*Ziraat Şubesi'nin Birinci sınıfını teşkil edecek olan üçüncü senede mevcut olduğu iş'ar kılınan iki meccanî talebe ile bir sınıf teşkili caiz olmadığından sınıf-ı mezkûrden sair arzu edenler ile beşinci sene talebesinden irzâ edeceklerin dahi bunlara ilâvesiyle Ziraat Şubesi'nin birinci senesinin teşkili*" ve istenilen öğretmenlerin tayin edilmesi kabul edilmiştir. Ancak ziraat uygulamalarda kullanılacak arazinin tedârikine gerek görülmemiştir.⁴³

Nihayetle, Manastır İdadisi Ziraat şubesinin 28 Kanun-ı evvel 1318 (10 Ocak 1903) günü açıldığını, bu tarihten iki gün sonra Manastır Maarif Müdürü Vassaf Efendi'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda "*Manastır Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi mâh-ı hâlin yirmi sekizinci Cumaertesi günü Zira'at Şubesi'nin resmi küşâdı icrâ ve bu vesile-i hasene ile da'vat-ı hayriye-i cenâb-ı padişâhî edâ kılındığı ma'rûzdur*" denmiştir.⁴⁴

⁴³ BOA., *MF. MKT.*, 646/42, 20 R. 1320.

⁴⁴ BOA., *MF. MKT.*, 684/25, 11 Za. 1320.

Ziraat şubesinin açılması aşamasında görülen güçlükler, öğrenci teminiyle sınırlı kalmamış, öğretmen maaşlarının ödenmesinde de yaşanılmıştır. Öğretmenlerin açılan yeni sınıflarda okuttukları dersler için yapılacak zammın nereden karşılanacağı, dolayısıyla gerekli olan paranın nereden karşılanacağı çoğu zaman sorun oluşturmuştur. Maarif Nezareti, bu sorun karşısında yerel yöneticilerden öğretmenlerin sıkıntıya sokulmamasını ve özellikle de “*tatil-i tedrisata meydan verilmemesine*” özen gösterilmesini istemiştir.⁴⁵ Maarif Nezareti, bu tür durumlarda genellikle ihtiyaç duyulan parayı Vilayet Maarif Varidatı’ndan karşılarken, bu olayda harcamanın hazinenin maarif tahsisatına ayrılan kısmından yapılmasını istemiştir.

Bu noktada, Ziraat şubesinde okutulan derslere ve bu derslerin hangi ücret mukabilinde okutulduğuna bir göz atmak yerinde olacaktır. 1904 yılında Ziraat şubesinin 2. sınıfı teşekkül ettiğinde, programı ve derslerin ücret değeri şöyledir:⁴⁶

Ziraat Şubesinin 1 ve 2. sınıf programının verildiği Tablo 4’te anlaşıldığı gibi, 1 sınıfta haftada 20 saat tutarındaki 7 farklı ders sadece bir öğretmen tarafından verilmiştir. 2. sınıfta ise haftalık 12 saat tutan derslerden sadece bir ders için görevlendirme yapılabilmiştir. Aslında ikinci sınıf derslerinin açıkta kalmasının nedeni, daha önce bu derslerin bir kısmına giren Vilayet Ziraat Müfettişi’nin vilayetten ayrılarak İstanbul’a gitmesi ve onun görevini üstlenecek ehil birinin bulunmamasıydı. Her ne kadar dersler vekâleten yürütülmüş ise de, “*bu derslere vukuf-ı tamları olmadıkları cihetle matlûb vechle tedrisât icrâ edilememekte*” olduğundan, mutlaka Dersaadet Ziraat Mektebi (Halkalı Ziraat Mektebi) mezunlarından birinin atanması elzem görülmüştür. Bu arada yeni ziraat öğretmeninın atanmasına kadar uygulanacak program için Manastır Vilayeti Maarif Müdürlüğü, İdadi Müdürü Said Efendi ve İdadi Muavin-i Sâlisi Artin Efendi ile veteriner ve başka mesleklerden kimseleri görevlendirmiştir. Maarif Müdürlüğü’nce hazırlanan listede Ziraat Şubesi için görevlendirilen öğretmenlerden Eylül ayında atanan Said ve Artin Efendi’nin dışındakilerin hepsi 1 Teşrin-i sâni 1319 (14 Kasım 1903) tarihinde görevlendirilmişlerdir. Belli ki bu görevlendirme, derslerin sadece boş geçmemesi için yapılmış olmaktan başka bir şey değildi. Nitekim Maarif Müdürlüğü’nün 17 Kanun-ı evvel 1319 (30 Aralık 1903) tarihli yazısında⁴⁷ “*28 Teşrin- evvel 319 tarih ve 241 numrolu ‘ariza-i çakeriyle ‘arz kılındığı vechle müfettiş-i mumaileyh ahiren bi’l-isti’fâ me’mûriyetden infikâk eylemiş ve yerine henüz kimse ta’yin edilmemiş ve ta’yin olunacağına dair de bir güne ma’lûmât derdest olunamamış ve vilâyet ma’iyetinde başka zirâ‘at me’muru da müstahdem bulunmamış olduğu cihetle mumaileyhin ‘uhdesinde bulunan derslerle bi’l-umûm zirâ‘at birinci ve ikinci sene dersleri vâki’ olan taharriye rağmen mütevviiyen takdim-i huzûr-ı devletleri kalınan pusulada ‘arz eylediği vechle baytar ve sair gibi fûnûn-ı ma’rûzaya pek de vukûfu olmayan kimseler uhdesine bi’z-zarûr(e) verilmiştir. Derece-i ehemmiyeti derkâr olan mezbur derslerin iki ve üçünün tevhidıyla Dersa’adet Zirâ‘at Mektebi me’zunlarından münâsiblerinin bi’t-ta’yin iğrâmı icâb-ı maslahatdan bulunmuş olmağla*” denerek, sorunun ihtiva ettiği ciddiyet ortaya konulmaktaydı. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Manastır İdadisi Ziraat Şubesi, gerek fizikî mekân, gerekse öğretim kadrosu bakımından alt yapısı hazırlanmadan açılmıştır. Ne yazık ki, açılışından bir yıl sonra bile sorunun çözümünde ciddi bir mesafe alınamamıştır. Esas itibariyle ziraat şubelerinden Osmanlı ülkesinin geneli için bir verim alınamamıştır. Bu nedenledir ki, 1906 yılında idadilerde eski duruma dönülmüştür.

⁴⁵ BOA., *MF. MKT.*, 745/3, 5 Ş. 1321.

⁴⁶ BOA., *MF. MKT.*, 753/32, 20 N. 1321.

⁴⁷ BOA., *MF. MKT.*, 753/32, 20 N. 1321.

Tablo 4: 1904 yılında Manastır İdadisi Ziraat Şubesi 1 ve 2. sınıflarında okutulan dersler ve ücret miktarı

1. Sınıf			
Dersin Adı	Dersin Öğretmeni	Dersin Haftalık Saati	Dersin Ücreti (Kuruş)
Ma'lûmât-ı Zirâ'îyye ve Sıhhiye (İdadide)	Faik Bey (Manastır Vilayeti Ziraat Müdürü)	6	200
Ameliyât-ı Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	6	240
Hüs-n-i Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	2	80
Hikmet ve Kimya'nın Zirâ'ate Tatbiki ve 'İlm-i Ahvâl-ı Cevv (Şubede)	Faik Bey	4	160
Nebâtât-ı Zirâ'îyye (Şubede)	Faik Bey	2	120
Toplam		20	800
2. Sınıf			
Zirâ'î Usûl-ı Defterî	Artin Efendi ⁴⁸	1	40
Hikmet ve Kimya'nın Zirâ'ate Tatbiki ve 'İlm-i Ahvâl-ı Cevv	-	4	160
Fen-i Zirâ'at	-	2	80
Nebâtât-ı Zirâ'îyye	-	2	120
Ameliyât-ı Zirâ'îyye	-	3	120
Toplam		12	520

2. Manastır Askerî İdadisi

Manastır'da Askerî İdadî'nin 1845 yılında tesis edildiği, bundan üç yıl sonra okul binasının tamir edildiği ve 1859 yılında buraya resimhanenin eklenildiği, yukarıda Manastır'da idadilerin kurulması bahsinde değinilmişti. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde okul, müdür Süleyman Fehmi Efendi'nin idaresinde 9 öğretmen, 1 Kâtip ve 3 Dâhiliye Zabiti'nin görev yaptığı büyük bir askerî idadi görünümündedir. Okulun öğretim kadrosunu oluşturan müdür Süleyman Efendi Binbaşı rütbesindedir. Diğer öğretmenlerden 3'ü Kolağası, 4'ü yüzbaşı, 1'i de Mülâzım-ı sânidir. Dâhiliye Zabitlerinin ise 2'si Yüzbaşı, 1'i de Mülâzım-ı Evveldir. 1310 (1892/1893) yılından 1321 (1903/1904) yılına kadar okulun idaresine ve öğretim kadrosuna bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde, Manastır Askerî İdadisi'nde 1310-1321 (1892/1893-1903/1904) arasında 5 farklı müdür görev yapmıştır. Bunların müdürlük görev süresi 1-3 yıl arasında değişmiştir. 1310 yılında 9 olan öğretmen sayısı 1316'dan sonra 7'ye düşmüştür. Okutulan ders sayısı, 1310-1313 (1892/1893-1895/1896) arasında 9, 1316-1320 (1898/1899-1902/1903) arasında 10, 1321 (1903/1904)'de 7 olmuştur. Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri de şudur: 1316-1319 (1898/1899-1901/1902) yılları hariç öğretmenler tek bir derse girmişlerdir. 1316-1319 yıllarında ise üç öğretmen 2 farklı derse girmiştir. 1310-1313 yıllarında Riyaziye dersine iki farklı öğretmen girmiştir. 1316-1319 arasında birleştirilen dersler ise şunlardır: Hendese ve Makine, Coğrafya ve Kozmografya, Cebir ve Müsellesat.

⁴⁸ Artin Efendi'nin 1. sene muallimi olduğu belirtilmiştir.

Tablo 5: 1310-1321 arasında Manastır Askerî İdadisinde Müdür, öğretmen ve diğer görevliler.

Yıl	Okul Müdürü	Öğretmen Sayısı	Ders Sayısı	Kâtip	Hesap İşleri Memuru	Dâhiliye Zabiti ⁴⁹	İmam
1310	Süleyman Fehmi Efendi	9	9	1	-	3	BB
1313	Ahmed Efendi	9	9	1	-	3	BB
1316	Hamdi Sübhi Efendi	7	10	BB	1	3	1
1317	Ali Efendi	7	10	BB	1	3 ⁵⁰	1
1318	Ali Efendi	7	10	BB	1	3	1
1321	Ali Sülhi Efendi	6	5	BB	1	4	BB

BB: Bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca idari olarak önceki yıllardan farklı olarak Ders Nazırlığı görevi teşkil edilmiştir. Bu görev ise 1316'dan 1321 yılına kadar Tarih öğretmeninin uhdesine verilmiştir. Okuldaki diğer görevlilerden Dâhiliye Zabitleri 1321 yılına kadar görevlerini devam ettirmiş, ancak 1321'de bu görev yerine Dâhiliye Yüzbaşısı, Dâhiliye Mülâzım-ı evveli (3 adet) ve Mülâzım gibi görevler ihdas edilmiştir. Ayrıca, 1316-1318 yılları arasında okulda imamlık görevini yapan bir görevliye tesadüf edilmektedir ki, diğer yıllara ait salnamelerde böyle bir görevliye rastlanmamıştır. Okuldaki görevliler arasına 1310 yılında bir de Kâtip katılmıştır. Ancak bu görevlinin adına 1316 yılından sonra rastlanmamıştır. Buna karşın 1316 yılında ilk defa "Umûr-ı Hesabiye Memuru (Hesap İşleri Memuru)" adıyla bir görevli görev yapmaya başlamıştır. Kâtiplik görevini 1316'dan itibaren kuvvetle muhtemeldir ki Hesap işlerine bakan memur yürütmüştür. Tablo 5'te sayısı verilen derslerin 11 yıllık süreçteki dağılımı ise şöyledir:

Tablo 6: 1310-1321 yılları arasında Manastır Askerî İdadisi'nde okutulan dersler

DERSLER	1310	1313	1316	1317	1318	1321
Münşeat	+	+	-	-	-	-
Riyaziye	+	+	-	-	-	-
Tarih	+	+	+	+	+	-
Hendese	-	-	+	MN	MN	-
Makine	-	-	+	MN	+	-
Coğrafya	+	+	+	+	+	-
Kozmografya	-	-	+	+	+	+
Cebir	-	-	+	+	+	-
Müsellesat	-	-	+	+	+	-
Jimnastik	+	+	+	+	+	+
Resim/Resim ve Tarama (1321'de)	+	+	+	+	+	+
Fransızca	-	-	+	+	+	-
Kitabet	-	-	-	-	-	+
Lisân	+	+	-	-	-	+

MN: Münhal

⁴⁹ 1321 yılında Dâhiliye Zabitleri yerine Dâhiliye Yüzbaşısı, Dâhiliye Mülâzım-ı evveli, Mülâzım gibi görev ihdas edilmiştir.

⁵⁰ 1317 ve 1318 yılı salnamelerinde 3 Dâhiliye Zabitanın adı verilirken 1'i "Münhal" olarak verilmiştir.

Tablo 6'ya göre 1310 yılında Manastır Askerî İdadisi'nde şu dersler okutulmaktaydı: 1894 yılında okulun programında yer alan dersler şunlardır: Münşeât, Tarih, Riyâziye, Coğrafya, Resim, Jimnastik ve Lisân. Programdaki dersler 1316 yılına kadar değiştirilmeden okutulmuştur. Bu tarihten sonra programa bazı yeni dersler eklenirken, bazı dersler de programdan çıkarılmıştır. Hendese, Makine, Kozmografya, Cebir, Müsellesat, Fransızca ve Kitabet programa eklenen dersler olmuştur. Bu derslerden Hendese 1317 ve 1318 yıllarında, Makine de 1317 yılında öğretmeni olmadığından boş geçmiştir. Ders programında büyük değişikliğin görüldüğü 1321 yılında, ilk defa Kitabet dersi programda yer bulmuştur.

3. Manastır Vilayetine Tabi Kazalarda Açılan İdadiler

Manastır merkezdeki iki idadi (Manastır İdadisi ve Manastır Askerî İdadisi)'den sonra, geç tarihlerde de olsa vilayet dâhilindeki kazalarda üç idadi daha açılmıştır. Bunlar 1309 (1891/1892)'da Görice'de, 1316 (1898/1899)'da Serfiçe'de ve 1321 (1903/1904)'de İlbasan'da açılan idadilerdir.

3. 1. Görice İdadisi

Kazalarda idadilerin açılması yönündeki ilk girişimlere Görice'de başlanmıştır. Bu girişimlerin 2 Haziran 1303 (14 Haziran 1887) yılında başlamış olduğu, fakat gerekli olan 200 liranın temin edilememesi nedeniyle akim kaldığı bilinmektedir. Merkezî yönetimin ihtiyaç duyulan parayı karşılayamaması üzerine ahalinin yardımlarına bel bağlanmıştır. Fakat ahali tarafından gerekli olan paranın ancak yarısı karşılanabilmiştir. Kalan kısmının ise ahalinin daha fazla fedakârlığa "hâl ve malca" gücünün olmaması nedeniyle Zaptiye Taburu Sandığı'ndan karşılanması yerel yöneticilerce talep edilmiştir.⁵¹ Maarif Nezareti, bu talebi uygun bulup icrasının "itimada şayan" bir heyete bırakılmasını istemiştir. Buna rağmen, idadinin tesisi yoluna hemen gidilememiş, inşaat işi yılları bulmuştur. Bunun temel nedeninin ise sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla okulun inşası için gerekli olan paranın tedarik edilememesi idi.

Görice İdadisi'nin ortaya çıkış sürecinin 1893 yılı başlarında başlamış olduğu söylenebilir. Görice Mutasarrıflığı'na gönderilen 24 Kanun-ı evvel 1308 (5 Ocak 1893) tarihli tahriratta "*Görice'de bir mekteb-i idadi tertibine dair ahâli tarafından vukû' bulan istid'â is'âf olunmak üzere bulunduğu*" denilmiştir.⁵² Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi idadinin açılmasında, daha ziyade bölge halkının merkezi yönetim üzerindeki baskısı etkili olmuştur.

İdadi mektebi kendine ait bir binada olmasa da, 1893 yılında eğitim ve öğretime başladığında kendine ait bir binası mevcut değildi. Başlangıçta Görice idadisi, eğitimine erkek ve kız Hamidiye İbtidaisi'nin birleştirilmesiyle oluşturulan binada başlamıştır. Ancak burasının küçük ve elverişsiz bir yerde olması nedeniyle yeni bir idadi binasına ihtiyaç duyulmuştur.⁵³ Ancak, 5 Mart 1309 (17 Mart 1893) tarihli irade ile yeni bir idadi binası inşasının mümkün olmadığı belirtilmiş ise de, idadi binası olarak şehirdeki rüşdiye binasının kullanılması istenmiştir.⁵⁴ Rüşdiye binasının idadiye tahvili için yapılması gereken bakım ve tamirat için de 24.600 Kuruş gerekliydi. Tamirat ve onarıma yeni iki dersane ve teneffüşhane, bir oda ve beş hela eklenmiştir. Rüşdiyeye yeni bölümlerin eklenmesi öğrenci sayısının giderek artış göstermesinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü başlangıçta okulun 60 olan öğrenci sayısı, "*bir taraftan dahi tezayüd etmekte*" idi. İnşaatın tamamlanması için bir ara yardım defteri açılarak hayırseverlerden bir miktar yardım toplanmışsa da, o sıralar

⁵¹ BOA., *DH. MKT.*, 1431/75, 20 L. 1304.

⁵² BOA., *MF. MKT.*, 157/82, 16 C. 1310.

⁵³ BOA., *MF. MKT.*, 271/68, 10 M. 1313.

⁵⁴ BOA., *MF. MKT.*, 165/128, 30 N. 1310.

meydana gelen bir depremle birçok binanın yıkılıp halkın ekonomik açıdan güç duruma düşmesi nedeniyle daha fazla yardım toplanması mümkün olmamıştır. Sonuç itibariyle, rüşdiye binasının masraflarının 1309 (1891/1892) ve 1310 (1892/1893) yılı inşaat tertibinden karşılanması yoluna gidilmiştir.⁵⁵ 1893 Mayıs ayında okulun idare ve eğitim kadrosunun tahsisatı hakkında çıkan İrade-i Seniyye⁵⁶ idadinin kuruluşu yolunda atılan önemli bir adım olmuştur.

Ne var ki, Görice İdadisi, açılışından sonraki birkaç yıl içinde vermiş olduğu eğitimle yetersiz, niteliksiz ve bölgede gelişme ve kalkınmayı sağlayacak fertleri yetiştirmekten uzak bir okul görünümü vermiştir. Açılışından on sene sonra bile rüşdiye okullarını aşabilecek düzeye ulaşamadığını söylemek mümkündür. Bunun temel nedeninin ise okula ayrılan tahsisat azlığı ile okul idarecileri ve öğretmenlerinin “dirayetsiz” ve “tecrübesiz” olmasından ileri gelmiş olmasıdır. Nitekim Görice İdadi’sinin 1318 (1900/1901) yılı Programı yeniden düzenlenirken Ulum-ı Diniye ve Ahlâkiye, Farsça, Türkçe ve İslam Tarihi derslerine giren Emin Efendi’nin emekliliği, Hesap ve Coğrafya öğretmeni Hafız Ali Efendi ile Hesap, Tarih, Usûl-i Defteri ve Malûmât-ı Ziraiye derslerini veren Süleyman Efendi’nin başka bir yere nakli ve Resim öğretmeni Süleyman Efendi’nin azli talep edilmiştir. Gerek öğretmen, gerekse mubassır atamalarında atanacakların Görice’li olmamasına işaret edilmiştir. Buna mukabil, özellikle Manastır İdadi Mektebi ile Anadolu, Selanik ve Edirne idadilerinden mezun olanların atanması tavsiyesinde bulunulmuştur.⁵⁷

Okulun eğitim kalitesinin istenilen düzeyde olmaması öğrencilerin okula devam etmemesi sonucunu da ortaya çıkarmıştır. Buna dair serzenişi Rumeli Umûm Müfettişliği’ne yazılan bir raporda açık bir şekilde görmek mümkündür: “*Bugün kısmen ve telhisan bazı müşâhadâtın ber vech-i âti ‘arz-ı ihtiyâr olunur. Taşra nehâri mekâtib-i idadiyesinin derece-i matlûbede izhâr-ı âsâr-ı terakki edememeleri başlıca tahsisâtın azlığına mebni dirayetsiz tecrübesiz mu‘allimlerin ta‘yininden münbe‘is bir keyfiyet olduğu buraca daha ziyâde vuzûh ve vucûd ile tezâhür etmiş ve esasen insana mahsûs bir mahallin darlığına bakılmayarak acâyib bazı taksimât ve ta‘dilât ile idadi haline ifrâğ edilmesinden ta‘lim ve terbiye misillü idadi binâlarının sibyan ve rüşdiyelerden daha başka bir feyz intizâmı zâmin mü’essesât olmak iktizâ edeceği de ne şeklen ve ne de ma‘nen isbât olunamamıştır. Mekteb, tarih-i küşâdı olan 309 senesinden beri yalnız üç dört müdürün tebdil ve ‘azliyle dâ‘imî bir hâl tevakkuf-ı irâ‘e idüb güya geçen sene sedd olunan Arnavud mektebinin kısm-ı idadisini ta‘lim ve tedvine hasr edilmiş olmaktan gayri bir meziyeti ihrâz edememiştir. Gelen mekteb müdürlerinin değerlisi değersizinden fark edilemeyecek mertebede büyük bir intizâmsızlık ve idâresizliğin hüküm ferma olduğuna mektebin heyetinde, tedrisâtında, talebe-i müdâvimesinde hiçbir hâl-i sûtûde ve pesendide müşâhid olmamasıyla da hüküm olunub çâre-i islâh medâr-ı istiknâh-ı hakâ’ikde biraz daha ileri gitmek lâzım gelmiştir.*”⁵⁸

Yukarıdaki raporda dikkatimizi çeken hususlardan biri de, 1892 yılında Görice İdadisi’nin, kapanan Arnavut okulunun İdadi Kısmını “*ta‘lim ve tedvine hasr edilmiş olmaktan*” başka bir rolünün bulunmamış olduğuna dair serdedilen kanaattir. Burada esas itibariyle Osmanlı merkezi yönetiminin dikkatine sunulan sorun, okulun Arnavut milliyetçiliğini besleyen bir araç olduğu yönündeki endişedir. Raporun diliyle idadi o uğurda “*bâziçe-i inkılâb ve tedenni*” olmuştur.⁵⁹ Oysa idadi, kurulduğu sırada “*hissiyat-ı*

⁵⁵ BOA., *MF. MKT.*, 271/68, 10 M. 1313.

⁵⁶ BOA., *BEO.*, 203/15194, 2 Za. 1310.

⁵⁷ BOA., *MF. MKT.*, 707/37, 26 S. 1321.

⁵⁸ BOA., *MF. MKT.*, 707/37, 26 S. 1321.

⁵⁹ Nüfusunun büyük bir kısmının Arnavud olduğu Görice’de, idadinin Arnavud millî şuurunun gelişiminde oynadığı role ve bu arada Bükreş’in bu süreçte bir üs olma konumuna raporda şu şekilde dikkat çekilmiştir: “*Görice resmen dokuz kûsür bin ve tekâlif ile saireden ma’fuvv tutulmak üzere civârdan nakl edüb yine köylü tanınan beylerle ve emniyetsizlikden ilticâ eyleyen Müslim, Rum ve*

Osmanniye'nin neşv ü nema bulması" için bölgede ümit beslenen tek kurum durumundaydı. Çünkü bölgede her tarafta Arnavutça işitilip "*efkâr-ı kavmiyeden zevkiyâb olunmak adeta takarrur etmiş*" iken, "*ta'lim ve terbiye-i Osmaniye*" ile bütün Osmanlı toplumunu bir arada tutacak "*hissiyat-ı Osmaniye*" yok mesabesindeydi. Buna rağmen Osmanlı hükümeti "*şimdiye kadar hiç bir şey yapmayı*" düşünmemiştir.

Rapor, idadi eğitiminin bölgedeki Protestan okullarla bir rekabet halinde olduğunu göstermektedir. Protestan okulların bölge halkı için nitelikli ve cazip okullar halini almasını, Görice İdadisi'nin gelişiminde itici bir güç olarak okumak da mümkündür. Bu nedenledir ki, İdadinin, devamlı ve daha fazla öğrenciye sahip olup yabancı okullarla rekabet edebilmesi için yatılı hale getirilmesi zaruri görünmüştür. Bu bakımdan, özellikle kızların eğitimi meselesinin ele alındığı bahiste idadının kısmen leylîye dönüştürülmesi şu şekilde açıklanmıştır: "*Mekteb-i idadının bu memlekete göre terfisini temin eyleyecek esbâbdan biri de mücedded bir bina vücûda getirilerek kısmen leylîye tahvil edilmesidir. Ta'lim ve terbiye-i ammede bihakkin âmîl ve kâmil tanılan milletler gerek memleketlerinde ve gerek memâlik-i sairede fevâ'id ve menâfi'-i tahsiliyeye en ziyâde idâre-i leylîye tervic ile te'min eylediklerinden sarf-ı nazar burada hiç Protestan olmadığı halde açılan Arnavud kız mektebi derhal senevî onar talebeyi leylî kabul etmekle maksada vusûl bulmuş ve daha yenice mekâtib-i ecnebiye-i leylîye şevâhiden sayılmış olmağla tatbiki ehem ve muktezî görülmüştür.*" Belirtmek gerekir ki, Arnavut Protestan mektepleri, kız çocuklarının ibtidai düzeyde de "hafiyen" eğitim gördükleri okullar olmuştur.

Görice İdadisi, gerek bölgedeki Protestan okullar, gerekse sosyal ihtiyaçlar ve değişen şartların etkisiyle kendini değiştirmeye ve geliştirmeye zorlanmıştır. İdadinin mevcut koşullar karşısındaki eksikliği ve yetersizliği, yukarıda değinildiği üzere nitelsiz öğretim kadrosunun büyük ölçüde emeklilik, azledilme ve başka yere nakil gibi yöntemlerle uzaklaştırılmasına ve nitelikli bir kadronun ihdası yoluna gidilerek giderilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan 1318 tarihli Program ve görevlendirme değişikliğinde 4 öğretmenin değiştirilmesi istenmiştir. 1318 (1900/1901)'de yapılan değişiklikte Programda yer alan dersler, derslerin ait bulunduğu sınıf ve haftalık saati, derslere giren öğretmenlerin aldıkları maaşlar, derslerin gruplandırılması ve yapılan öğretim elemanı değişikliklerinin gerekçesi şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 7'de belirtildiği üzere 1318 (1900/1901) yılında programında öngörülen değişikliğe bakıldığında, mevcut programda yer alan derslerin sayısı, saati, ücreti ve isimleri üzerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Her iki programda da 16 farklı ders yer almıştır. Programda bulunan derslerin toplam ders saati ise 133'tür. Bununla beraber, sonraki yıllarda Hıfzıssıhha dersi programa yeni bir ders olarak eklenmiştir. Bu derse ilk sene Dimitraki adında bir Gayrimüslim girmiştir. Dimitraki Bey, o sene Hendese, Cebir, Usûl-i Defteri derslerini de yürütmüştür.⁶⁰ Ancak 1321 Maarif Salnamesi'nde verilen programda Dimitraki Bey'in adına tesadüf edilmemektedir.

Ulahların vücûduyla on beş bini mütecâviz sekeneden ibâret ve Arnavudlarla meskûn diğer galabalık kasabâta kıyâsen mu'tedil idâreli bir memleket ise de mağlûb ve makhûrlarından meşhûr İskender Bey'in lisânı ihyâ edilmek emeliyle ve sâmi-i nâ'im beylerin ibtidai rüşdi derecesindeki ders cedvelini bi't-tertibü'l- gıbbadan millî ve umûmi tarihlere varıncaya kadar tahrir ve Bükteş'te tab' ve temsil ettirdikleri kitapların tedvin ve tederisi şartıyla ilk açılan Arnavudluk mektebinin burada küşâdına münâsebet aldırılmasındaki esbâb vaktiyle ne ise bugün de yine o i'tibâr ve kuvvete göre Görice'nin her yeden ziyâde ehemmiyeti derkâr ve mekteb-i idadının o uğurda hâlâ bâziçe-i inkılâb ve tedenni itihâz edilmesinde fikr-i mel'anet tabi'iyetiyle müselleme ve işkârdur." BOA., MF. MKT., 707/37, 26 S. 1321.

⁶⁰ SMNU-1319, s.887.

Tablo 7: 1318-1319 yılı Görice İdadisi Programı için öngörülen değişiklik

Görice İdadi Mektebi							
Hâl-i Hazır				İdarece Tensib olunan			
Maaş	Görevi	Haftalık Ders Saati	Öğretim Elemanının İsmi	Maaş	Görevi	Haftalık Ders Saati	Öğretim Elemanının İsmi
450	Müdüriyet		Saib Efendi Müdür	600	Müdüriyet		Saib Efendi Müdür
450	Fransızca	12		400	Fransızca	12	
150	Cebir	2		350	Hesap	11	
300	Hendese	5	Hüseyin Hüsni Efendi	80	Türkçe (3,4)	3	
200	Türkçe	14		110	Hüsni-i Hatt	7	
130	Kitâbet	4		110	Kitâbet	4	
100	Hüsni-i Hatt	7		250	Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye	18	
250	Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye	18	Hilmi Efendi	320	Coğrafya	13	Fahri Efendi Serfiçe İdadisi muallimliğine tayin olunduğu halde gönderilmesi ertelenen Darülmualimin-i Rüşdiye'den
220	Arapça	12	Emin Efendi (Tekâüd edilmiştir)	200	Tarih	8	
130	Farsça	8		100	İlm-i Eşya	3	
100	Türkçe (4)	3	Hafız Ali Efendi (Mahal-i âhere nakl olunacaktır)	150	Ma'lûmât- Ziraiye ve Sıhhiye	6	Mustafa Daniş Efendi Gümülcine muallimlerindenİdadisi Aliyyülâlâ şahadetnamelilerden
200	Coğrafya	13		150	Türkçe (2,3)	8	
200	Tarih	8		100	Usûl-i Defteri	1	
150	Resim	6	Süleyman Efendi Azl	100	Cebir	2	
200	Hesap	11	Süleyman Faik Efendi (Mahal-i âhere nakl olunacaktır)	110	Hendese	5	
100	İlm-i Eşya	3		200	Arapça	12	
50	Usûl-i Defteri	1	200	Farsça	8	Münhal	
150	Ma'lûmât- Ziraiye ve Sıhhiye	6	Münhal	100	Resim	6	Münhal
130	Mubassır		Davud Efendi Azl	100	Türkçe (1)	6	Münhal
130	Mubassır		Hüseyin Efendi	140	Mubassır		Münhal
80	Hademe		Osman Efendi	80	Hademe		Osman Efendi
80	Hademe		Tosun Efendi	80	Hademe		Tosun Efendi

1318 yılında okulda programdaki dersleri yürüten –Müftü Efendi de dâhil olmak üzere- yedi öğretmen mevcuttur. Mevcut programda münhal görünen tek ders Ma‘lûmât-Ziraiye ve Sıhhiye dersidir. Dikkate değerdir ki, öngörülen yeni programda da 1, 3 ve 4. sınıf Türkçe dersleri münhaldır. Bunun nedeni ise vilayetin üst yazısında belirtildiği gibi Türkçe bilen öğretmenlerin bulunmaması veya az sayıda olmasıdır. Büyük ölçüde Arnavut olan mevcut öğretmenlerin bile Türkçeyi çok az bildikleri anlaşılmaktadır. Değişiklik öngörülen yeni programda okul müdürü ile Müftü Efendi'nin dışındaki öğretmenlerin değiştirilmesi talep edilmiştir. Bunlardan Emin Efendi'nin ileri yaşta olması ve öğretmenlik bilgi ve becerisine sahip bulunmaması nedeniyle emekliliği teklif edilirken, diğerlerinin ise yetersizlikleri nedeniyle başka yerlere nakledilmeleri istenmiştir.

Öğretmenlerin vermiş oldukları ders sayısı 1 ile 4 arasında değişmiştir. Buna göre tek derse giren öğretmenler, Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye ile Resim dersi öğretmenleridir. Her ders ücretlendirilmiş olup, görevlendirilmesinde alana dikkat edilmiştir. Örneğin, Arapça, Farsça ve Türkçe, Kitabet ve Hüsn-i Hatt, Coğrafya ve Tarih derslerinin görevlendirilmesi yapılırken bir arada düşünülmüştür. Görevlendirmelerde dersler, dil, din ve ahlak, matematik, güzel yazı alanlarına göre kategorize edilmiştir. Ücretlendirmelerde ise ders ücretleri 50 ile 400/450 Kuruş arasında değişmiştir. Buna göre 2 saatlik Ulûm-i Diniye ve Ahlâkiye dersi 50 Kuruşluk ücretiyle en düşük ücretli ders iken, 12 saatlik Fransızca dersi 450/400 Kuruşla en yüksek ücrete sahiptir. Öğretmenlerin girmiş oldukları derslerden –her iki programda da birbirine yakın olmakla beraber- almış oldukları ücret tutarı, 150 ile 750/900 Kuruş arasında değişmiştir. Ancak, okul müdürü Saib Efendi'nin müdürlük görevine karşılık olarak 450/600 Kuruş ek ücret almış olduğunu belirtelim. Bu miktar ile okul müdürü toplamda 1.350 Kuruş ücretle okulda en yüksek maaşlı öğretmen/idareci durumundadır. Öğretmenlerin girmiş oldukları derslerden almış oldukları ücret tutarı genel olarak 400-450 Kuruş arasında yoğunlaşmıştır.

Görice İdadisi'nin 1891-1904 yılları arasındaki öğrenci durumu ise Tablo 8'de gösterildiği şekildedir:

Tablo 8: 1316-1321 (1898/1899-1903/1904) yılları arasında Görice İdadisi'nin öğrenci sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı		TOPLAM
	Müslim	Gayrimüslim	
1316	56	1	57
1317	71	1	72
1318	71	1	72
1319	71	2	73
1321	64	2	66

Tablo 8'de görüldüğü gibi Görice İdadisi'nin öğrenci sayısı 57 ile 73 arasında değişiklik göstermiştir. Öğrenci sayısındaki yoğunluk 1317-1319 yılları arasında gerçekleşmiştir. Nitekim kuruluş yıllarında 60 olan öğrenci sayısı 1319'da 73'e çıkarak en yüksek rakama ulaşmıştır. Ancak, 1321 yılında 73'ten 66'ya inen öğrenci sayısında küçük bir düşüş gözlenmiştir. Okulun öğrencileri arasında 1316-1318 arasında 1, 1319-1321 arasında 2 gayrimüslim öğrencinin bulunmuş olduğu dikkat çekmektedir. Bu, Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları aracılığıyla Müslim ve Gayrimüslim halkı bir araya getirerek Osmanlı kimliğini bütün Osmanlı halklarına teşmil etmek siyasetinin bir sonucu olarak kabul etmek gerekmektedir. 1321'deki öğrenci düşüşünün Tablo 7'de belirtildiği üzere okulun öğretim kadrosunun yetersizliğiyle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ancak, okuldaki Gayrimüslim sayısının beş yıllık süreçte en fazla 2'de kalması, Osmanlılık siyasetinde bir arpa boyu yol almadığını ortaya koymuştur.

3.2.Serfiçe İdadisi

Serfiçe İdadi binasının temelleri 1302 (1884/1885) yılında padişahın doğum yıldönümünde atılmıştır.⁶¹ Ancak, binanın bitirilmesi yılları bulunmamıştır. İdadi'nin açılışı 1318 (1900/1901) yılında gerçekleştiğine göre sürecin 16 yıl devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca idadi binası bir ara geçici bir süreliğine cephane deposu olarak kullanılmıştır.⁶²

Serfiçe İdadisi'nin bir ara -1313 yılında- açılması düşünüldüğünde gündüzlü ve yatılı olarak iki şekilde öğretim verilebileceği tartışılmış ve yerel yöneticilerce tavsiye edilmiştir.⁶³ Ancak, okulun yatılı kısmının açılması uygun görülmemiş,⁶⁴ nehari kısmına dair Manastır Vilayeti'nin olumlu görüşüyle Serfiçe İdadisi gündüzlü olarak açılmıştır. Okul tam olarak Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun 24. yıldönümünde, 31 Ağustos 1900 tarihinde açılarak eğitim öğretime başlamıştır.⁶⁵ Okulun ilk müdürü, Diyarbakır İdadisi Müdürlüğü'nden naklen tayin olunan Tahir Rüştü Efendi'dir. Görevini yaklaşık üç yıl devam ettiren Tahir Rüştü Efendi, aynı zamanda programdaki, Fransızca, Farsça, Hıfzıssıhha ve Tarih derslerine girmiştir. Tahir Efendi'den sonra okul müdürlüğüne Osman Fevzi Efendi atanmıştır. Osman Fevzi Efendi ise müdürlük göreviyle birlikte Tarih, Hıfzıssıhha, Farsça, Hendese, İlm-i Eşya ve Usûl-i Defterî derslerine girmiştir.⁶⁶ Okul ilk yılında 5 öğretmene 86 öğrenciye sahiptir.⁶⁷ İki yıl sonra bu sayı öğretmen kadrosunda aynı kalırken, öğrencilerde 113'e çıkmıştır. Bu 113 öğrencinin 2'si ise gayrimüslimdir.

3. 3. İlbasan İdadisi

İlbasan İdadisi, Sadaretin 13 Mayıs 1319 (26 Mayıs 1903) tarihli Buyruldu'suyla Draç ve Prizren ile birlikte "hemen" açılması istenen idadilerden biridir.⁶⁸ Bu bakımdan, İlbasan İdadisi, Görice ve Serfiçe idadilerinden sonra vilayet dâhilindeki kazalarda açılan üçüncü idadidir. Açılış tarihi itibarıyla Merkezdeki Manastır Askeri İdadisi'nden 58 yıl, kazalardaki ilk idadi olan Görice İdadisi'nden de 10 yıl sonra açılmıştır. Başlangıçta İlbasan İdadisi'nin kendi binası olmadığı için kiralanan bir evde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmüştür.⁶⁹ İdadi binasının inşası için gerek merkezî, gerekse mahalli kanallardan kaynak temin edilemediği için inşaat işi 1324 (1906/1907)'lere kadar ele alınamamıştır. 1324 yılında idadi binasının inşası için 198.500 Kuruş masraf tespit edilmiştir. Maarif Nezareti, bu miktarın yarısının merkezce karşılanacağını temin ederken, diğer yarısının mahallince karşılanmasını istemiştir.

İdadinin kuruluşundan sonra sadece mekânsal olarak değil, öğretim kalitesi ile de fazla bir gelişme kaydedemediği çok geçmeden görülmüştür. Kuruluşundan (1321) 6 yılı sonra Manastır Valiliği'nin Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıda, Osmanlı Devleti'nin diğer kısımlarında olduğu gibi İlbasan'da da maarifin gelişme gösteremediği, bunun ise "varidatın killeti[nden] (azlığından) ve ilim ve marifetin kader ve kısmetinin layığıyla takdir edilememesinden" kaynaklanmış olduğu, dolayısıyla vilayetteki maarifin ıslahının elzem olduğu dile getirilmiştir. Bu nedenle de ekonomik durumu kötü olan fakir halkın

⁶¹ BOA., *MF. MKT.*, 87/97, 22 Za. 1302.

⁶² BOA., *MF. MKT.*, 444/46, 6 Z. 1316.

⁶³ BOA., *A. MKT.MHM*, 677/28, 18 Z. 1313.

⁶⁴ BOA., *MF. MKT.*, 337/63, 28 R. 1314.

⁶⁵ BOA., *MF. MKT.*, 527/43, 6 C. 1318; *MF. MKT.*, 522/58, 4 Ca. 1318.

⁶⁶ BOA., *MF. MKT.*, 711/6, 6 Ra. 1321.

⁶⁷ SNMU-1319, s.888. Maarif salnamesinde idadinin öğretmen ve öğrenci durumuna dair ilk bilgiler 1319 yılı salnamesinde verilmiştir. Söz konusu salnamede bilgilerin 1316-1317 eğitim öğretim yılına ait gösterilmişse de, Maarif Nezareti ile vilayet arasında yapılan yazışmalar verilen bilgilerin 1318 yılına ait olduğunu ortaya koymaktadır.

⁶⁸ BOA., *TFR.I.MKM.*, 11/1055, 14 R. 1323.

⁶⁹ BOA., *TFR.I.A.*, 9/872, 24 R. 1321; *BEO*, 2138/160302, 18 Ca. 1321.

çocuklarının tahsili için idadinin leyliye dönüştürülmesi teklif edilmiştir. Aynı teklif Görice ve Serfiçe idadileri için de yapılmıştır.⁷⁰ Maarif Nezareti, her ne kadar teklifi prensip olarak uygun görmüşse de, vilayet bütçesinin elverişsizliği nedeniyle mevcut durumun devam ettirilmesi talimatı vermiştir.⁷¹

C. Sonuç

Manastır, 19. yüzyılın “yeni usul” orta öğretim kurumları olan idadilerin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından modern eğitimin ilgi gördüğü vilayetlerden biri olmuştur. Vilayet dahilindeki kazalarda açılan idadiler, 1893-1903 aralığında tesis edilmiştir ki, bu, Osmanlı eğitiminin modernleştirilmesi sürecinde II. Abdülhamid döneminin Tanzimat uygulamalarının bir devamı olduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki, öğretim kadrosu, fiziki ve mali kaynaklar itibariyle alt yapısı olmadan açılan idadiler, daha ziyade mahalli imkânlar nispetinde gelişimini devam ettirebilmişlerdir. Bu bakımdan, zaman zaman idadilerde verilen eğitimin niteliği, bir sorun olarak ele alınmış ve bölgedeki yabancı okulların kaliteli eğitimiyle karşılaştırma konusu olmuştur. Bu ise, Manastır’daki idadilerin gelişiminde bölgedeki yabancı okulların önemli bir etken ve teşvik edici bir güç olarak öne çıktığını göstermektedir. İdadiler, sahip oldukları Gayrimüslim öğrenci yapısıyla Osmanlı kimliğinin tesisinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak okullardaki Gayrimüslim öğrenci sayısının Müslüman öğrencilere oranına bakıldığında bunun büyük çaplı sonuçlar doğuracak ölçüde olmadığını da belirtmek lazımdır. Bununla birlikte Gayrimüslim öğrencilerin kendi cemaat rüşdiyelerinden idadilere geçişte Lisan-ı Osmanî (Türkçe)’ye “hasr-ı ihtimam edilmesi” şartının aranması, Osmanlılık kimliğinin merkezine Türkçenin konulmuş olduğunu göstermektedir. Bunu, Osmanlı yöneticilerinin Arnavut nüfusun yoğunlukta olduğu ve Arnavutçanın hâkim olduğu idadilerde Türkçenin bilinmemesi ya da öğretilmemesinde duyulan kaygıda da görmek mümkündür. Diğer taraftan, okutulan kimi dersler için Gayrimüslim öğretmenlerden yararlanılması, Osmanlı eğitim politikasının pragmatist, modern düşünceye ve dış dünyaya açık bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. İdadilerin yatılıya dönüştürülerek geniş halk kitlelerine açılması ve bu çerçevede idadi eğitiminden fakir öğrencilerin ücretsiz yararlandırılması siyaseti, 19. yüzyıl sonlarında devletin sosyal yönünün kuvvet kazandığını göstermiştir.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.)

203/15194, 2 Za. 1310; 2138/160302, 18 Ca. 1321.

Cevdet Tasnifi Askeriye (C.AS.)

307/12682, 02 Za. 1261.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.),

1431/75, 20 L. 1304.

İrâde Dâhiliye (İ.DH.)

194/10969, 16 C. 1265.

⁷⁰ BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 28 S. 1327, s.3.

⁷¹ BOA., *MF. MKT.*, 1129/62, 28 S. 1327, s.2.

Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.)

94/89, 09/Za/1304; 118/44, 2 Za. 1307; 149/64, 14 S. 1310; 152/63, 6 R. 1310; 212/14, 27 R. 1310; 184/33, 29 Ra. 1311; 196/16, 11 S. 1311; 196/16, 11 S. 1311; 113/22, 15 S. 1307; 127/17, 6 Ş. 1308; 963/76, 4 L. 1324; 1129/62, 27 Ca. 1327; 889/66, 20 Ş. 1323; 828/45, 22 Za. 1322; 596/35, 21 N. 1319; 441/3, 16 Za. 1316; 646/42, 20 R. 1320; 684/25, 11 Za. 1320; 745/3, 5 Ş. 1321; 753/32, 20 N. 1321; 753/32, 20 N. 1321; 157/82, 16 C. 1310; 271/68, 10 M. 1313; 165/128, 30 N. 1310; 271/68, 10 M. 1313; 707/37, 26 S. 1321; 707/37, 26 S. 1321; 707/37, 26 S. 1321; 87/97, 22 Za. 1302; 444/46, 6 Z. 1316; 337/63, 28 R. 1314; 527/43, 6 C. 1318; 522/58, 4 Ca. 1318; 711/6, 6 Ra. 1321; 1129/62, 28 S. 1327; 1129/62, 28 S. 1327.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

39/45, 23/Za/1305.

Sadâret Amedi Kalemi (A.AMD.)

10/56, 24 L.1265.

Sadâret Evrakı Mektûbî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.)

16/61, 7 L.1265; 164/66, 7 S.1276; 677/28, 18 Z. 1313.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Rumeli Müfettişliği (TFR.I.MKM.),

11/1055, 14 R. 1323.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Manastır Evrakı (TFR.I.MN.),

1/9, 13 N. 1320.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı (TFR.I.A.),

9/872, 24 R. 1321.

II-Salnameler

Sâlnâme-i Vilâyet-i Manastır (SVM)

1305, 1308, 1313 ve 1314 yılları

Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye (SNMU)

1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yılları

Salname-Takvim 1297,

III- Düstûr, 1. Tertib, c.II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289.

IV-Araştırmalar

Dilaver, Hüseyin, "II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, c.15, Ankara, 2002, s.83.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964,

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

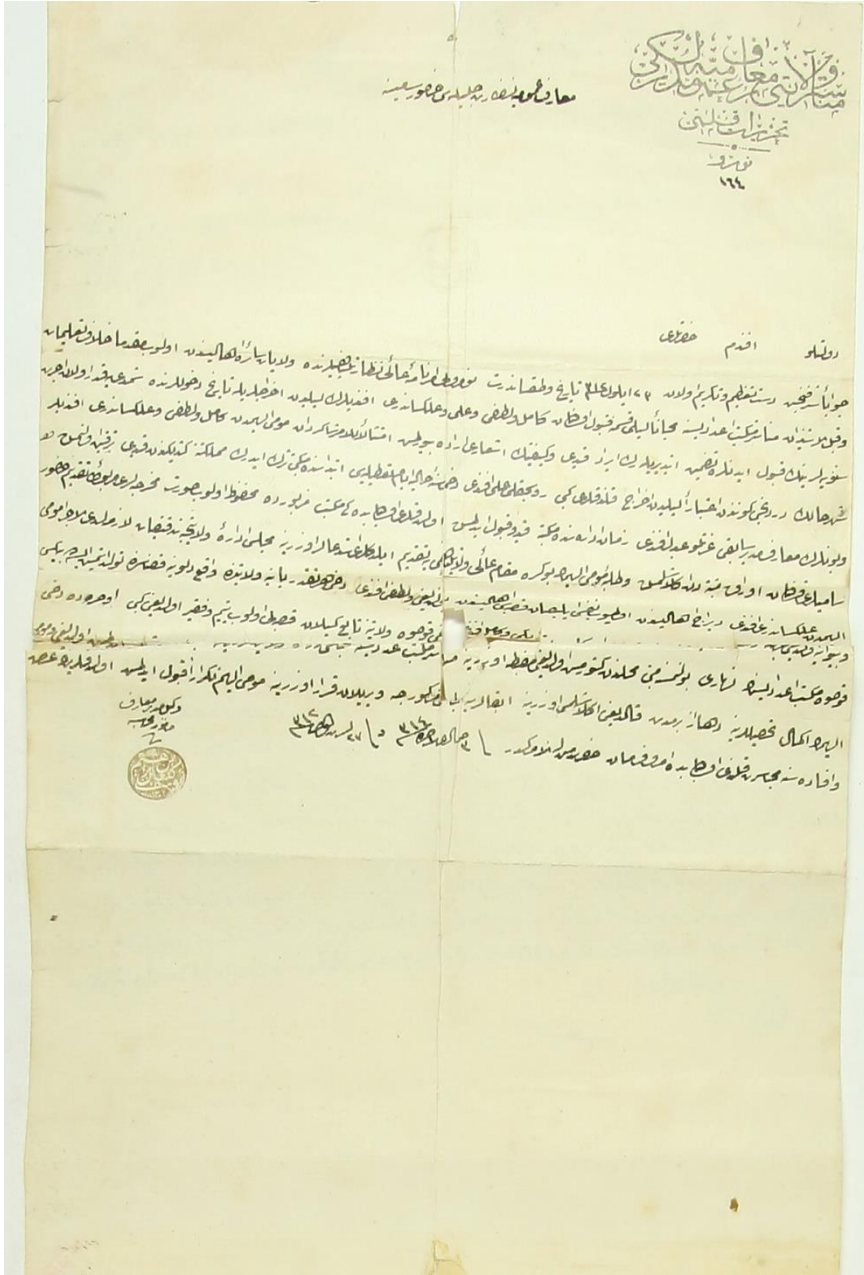
Koçer, Hasan Ali, *Türkiye 'de Modern Eğitim (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara, 1987.

Orhan, Muzaffer, *Osmanlı Devleti 'nde Vilayet Yatılı İdadileri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006.

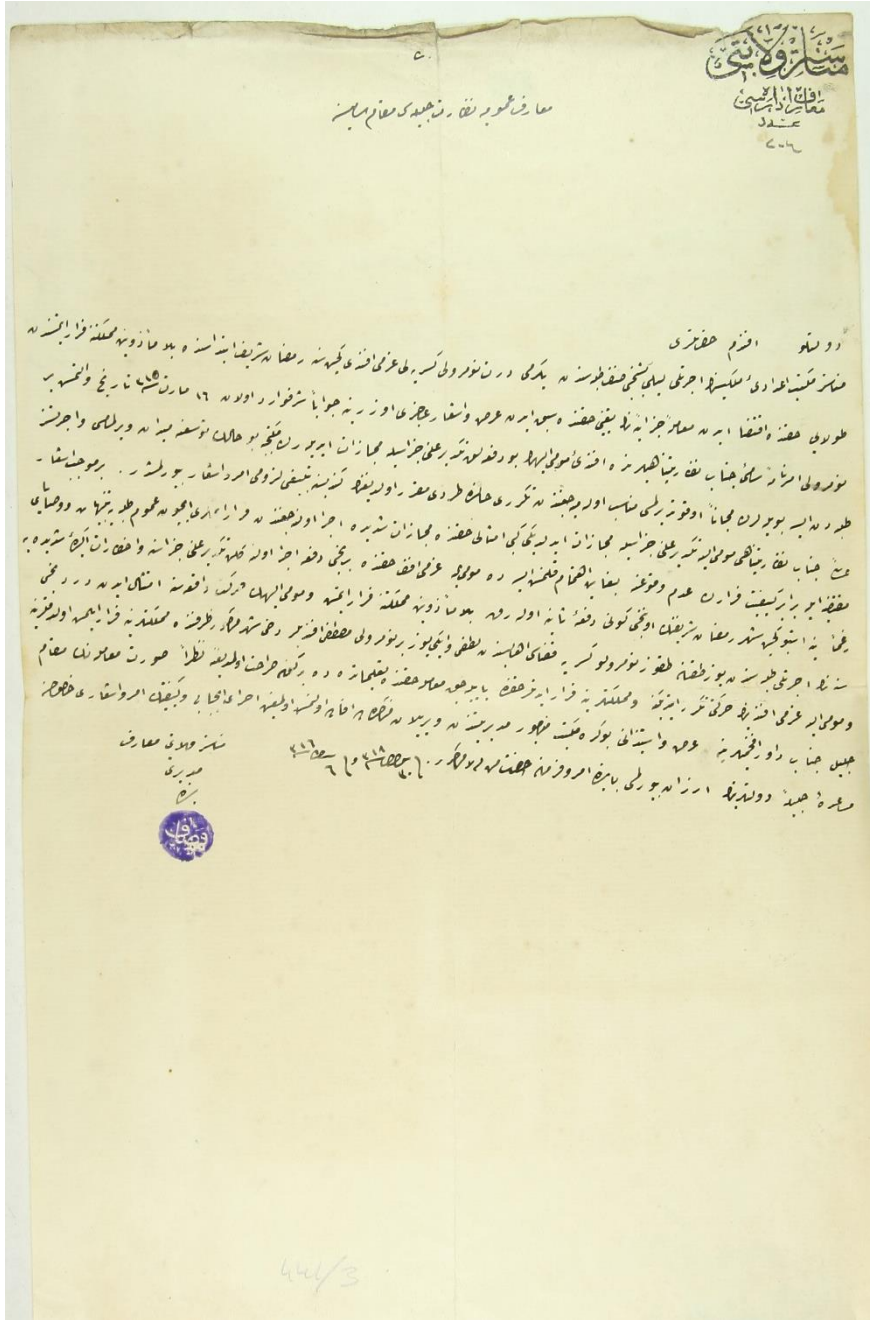
E. Ekler

	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
1. Sene	Fransızca	Hüsn-i Hatt	Hendese-i Hattiye	Farisî	Hüsn-i Hatt	Hendese-i Hattiye
	Hesab	Türkî	Sarf-ı Arabî	Sarf-ı Arabî	Fransavî	İmlâ-yı Türkî
	İmlâ-yı Türkî	Coğrafya-yı Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Tarih-i Osmanî	Fransızca	Farisî
		Hesab				
2. Sene	Hendese-i Hattiye	Tarih-i Tabi'îye	Kavâ'id ve İmlâ	Hendese-i Musattaha	Kavâ'id ve İmlâ	Coğrafya-yı Osmanî
	Fransızca	Nahv-ı Arabî	Coğrafya-yı Umûmî	Farisî	Fransızca	Resim
	Hesab	Tarih-i Umûmî	Nahv-ı Arabî	Tarih-i Tabi'îye	Hesab	Tarih-i Umûmî
3. Sene	Belâgat-ı Osmaniye	Hendese-i Mücesseme	Tabakatü'l-arz	Tarih-i Tabi'îye	Tarih-i Tabi'îye	Resim
	Me'ânî	Fransızca	Usûl-i Defterî	Hendese-i Mücesseme	Me'ânî	Hikmet-i Tabi'îye
	Tarih-i Umûmî	Coğrafya'nın Ziraat, Sanat, Ticaret kısımları	Nahv-ı Arabî	Belâgat-ı Osmaniye	Coğrafya'nın Ziraat, Sanat, Ticaret kısımları	Fransızca
4. Sene	Cebir-i Adi	Kavânin-i Mülkiye	Cebir-i Adi	Müsellesat	Fransızca	Müsellesat
	Tarih-i Umûmî	Lisân-ı Osmanî	Hikmet-i Tabi'îye	Kimya	Kimya	Tarih-i Umûmî
	Mantık	Fransızca	Resim	Mantık	Kavânin-i Mülkiye	Hikmet-i Tabi'îye

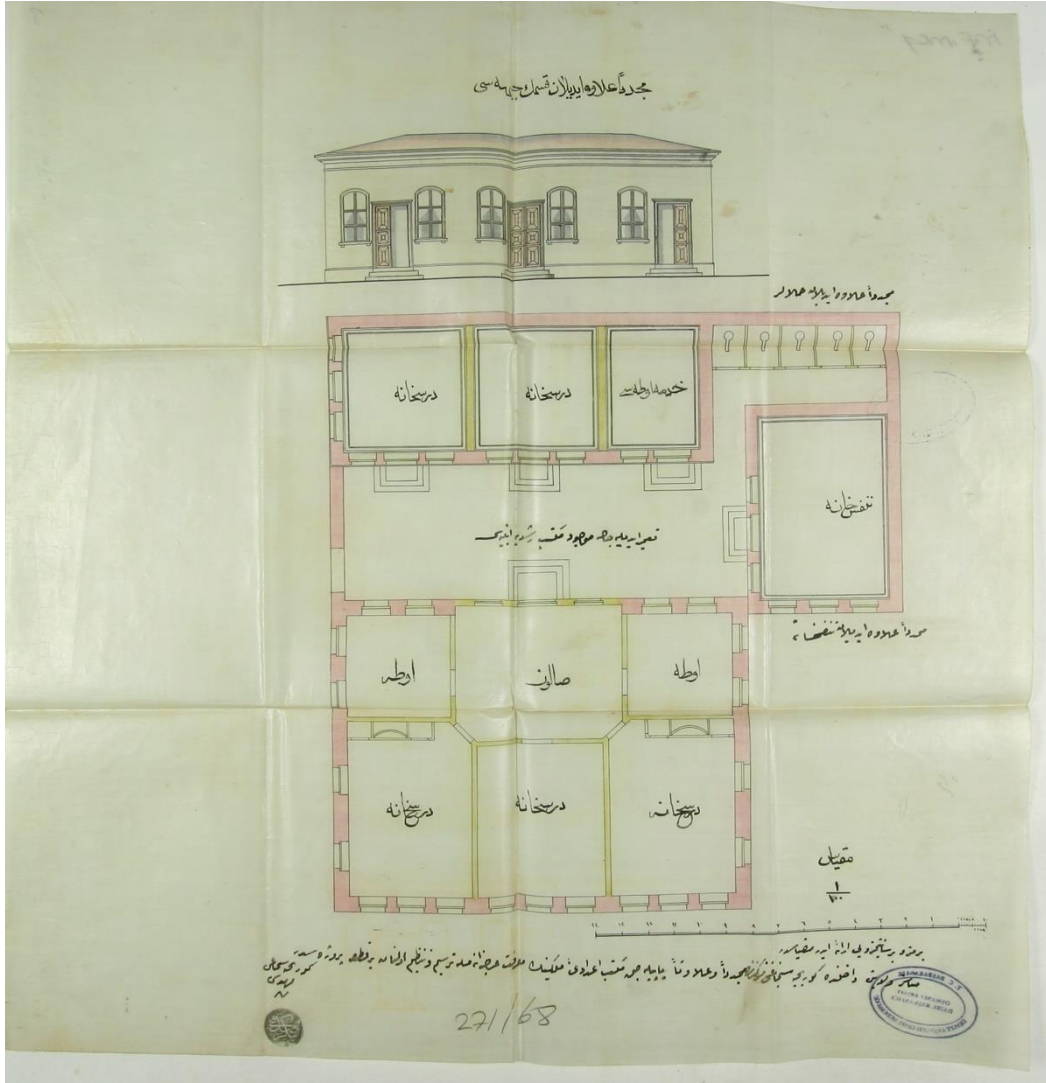
Ek 1: Manastır İdadisi'nin 1305 (1887/1888) yılı haftalık ders çizelgesi (SVM.1305, s.155.)

Ek 2: Manastır İdadisi'nin yatılı kısmında parasız yatılı okuyan Kamil, Lütfi, Ali ve Aleksander adındaki öğrencilerin fakir olmaları ve mezuniyetlerine az bir zaman kalması sebebiyle eğitimlerine aynı şekilde devam etmeleri hususunda Manastır Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Teşrin-i evvel 1312 (8 Kasım 1896) tarihli yazı. BOA., MF. MKT., 354/3, 28 L. 1314

Ek 3: Manastır İdadisi öğrencilerinden Azmi, Lütfi ve Mustafa efendilerin izinsiz olarak memleketlerine “fırar etmeleri” nedeniyle verilecek cezaya ilişkin Manastır Vilayeti Maarif Dairesi’nden Maarif Nezareti’ne gönderilen 6 Şubat 1316 (19 Şubat 1901) tarihli yazı. BOA., MF. MKT., 441/3, 16 Za. 1316.

Ek 4: Görice'de yapılacak olan idadi için hazırlanan proje. BOA., MF. MKT., 271/68, 10 M. 1313.

روم ایلیک شاهانه مغنه محکمک جانب سامنه

مکتب مدیریت و ررونه دیکه هیتت تدبیریه حقه حقیقانه اجلاس و دایم اولدو حقیقاً متغایه عهد ایلیجه ایله
برکونه خشا و تخیضاً بجهت همدانک بروجه آت عطف اهبار المذکر :

طرحه کرد مطابقت اعدادیه سنه درجه مطابقت ده اهل راتار ترض ایدیه مکتب ایلیجه تحصیلاتک از لغت بن درایتس
تجربسز معلمان تعییننه بجهت بر کیفیه اولدوین بدوام دهها زیاده وضعی و دوجه اید تقاضاییه داسا اناطه محضیه بجهت
طایفه ایلیجه رده حقیق بجهت تقصیر و تعدیلوه اید اعدوی هکله اطرخ اید سنه تعلیم و تربیه مکتب اعدادر بنالریله حیا و ورثه
دها بقه بر فیه و انتظمی ضامه مؤسسه اهلته اکتفا ایلیجه کی ده نه تکلف و نه مضاً آتیه اولدو مکتب

مکتب ، تاریخ کتاد اولده ۲۹ سنه تدبیریه مکتب اویچ دره مدیریت تدبیر و تغایله دایم بر حال توقفا ایدیه
کویا کچیه سنه سد اولانه اراؤدو مکتبک خلیع اعدادر سنه تعلیم و تدبیریه حیا ایلیجه اولقدنه عری بر مرتبته اهل ر ایدیه مکتب .
کلمه مکتب مدیریت کتاد رگرس کدر سنه فیه اید بجهت مرتبه ده چون بر آتیه سنه د اراره کتاد کلمه کلمه اولدو مکتبک
هیتت ده ، تدبیرانه ، طایفه مدروسه ده اید حال سزده و سنه ده مشاهد اولدو ایدیه ده حکم اولدو حیا ایدیه مکتبک
مفاتیحه بر اذرها اید مکتبک کلمه .

کدر عری سنه لغت کور بیه و تکالیف اید ساره ده معفو قوی اوزره حیا و تدبیر ایدیه بیه کویله حیا بیه بکارک و
اقتیادله اید ایلیجه مسلم ، روح د اولدو مکتبک وجودیه اید بجهت بیک شجارت کتاده بکاره د اراؤدو اولدو مکتبک دیکر
مکتبک فضیله فیما سنه ایدیه ایدیه بر مکتبک ایدیه عتقا مکتبک و مقبولرند . مشهور اکتدر بجهت لاء ایدیه ایلیجه ایدیه
دیکر نیچ بکارک ایدیه سنه درجه ده کی درس جدولی بالرتیب الفاد مکتبک ایلیجه تاریخیه و ایدیه مکتبک کدر تجرید بجهت ایدیه
ایلیجه کلمه کتاد بیه تدبیریه مکتبک ایدیه ایدیه اراؤدو مکتبک برام کتادیه حساب ایدیه مکتبک ایدیه مکتبک ایدیه مکتبک
یه ایدیه مکتبک کدر عری بیه کدر بیه زیاده ایدیه دیکر مکتبک اعدادر ایدیه ایدیه حیا بیه ایدیه مکتبک ایدیه مکتبک
تد مکتبک طبعیه مسلم داکتاد .

707/37

Ek 5: Görice İdadisi'nin öğretmen, öğrenci ve programı, öğretimindeki yetersizliği, Arnavut milliyetçiliğine hizmeti, Arnavut Protestan okuluyla mukayesesi hakkında Rumeli Umûm Müfettişliği'ne yazılan 25 Kanun-ı sâni 1318 (7 Şubat 1903) tarihli raporun ilk sayfası. BOA., MF. MKT., 707/37, 26 S. 1321.